

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΕ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ:

Βοήθεια για εκδημοκρατισμό: Επιτυχίες και Αποτυχίες της
διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ

Επιβλέπων καθηγητής:

Αστέρης Χουλιάρης

Σπουδάστρια:

Παρασκευή Μπρέκη

ΑΘΗΝΑ - 2018

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΕ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ:

Βοήθεια για εκδημοκρατισμό: Επιτυχίες και Αποτυχίες της διεθνούς
αναπτυξιακής βοήθειας

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ

Επιβλέπων:

Αστέρης Χουλιάρης

Σπουδάστρια:

Παρασκευή Μπρέκη

ΑΘΗΝΑ - 2018

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Αστέρη Χουλιάρα, καθηγητή στο Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και εισηγητή του Τμήματος Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της ΚΕ΄ Εκπαιδευτικής Σειράς για την ευκαιρία που μου έδωσε να διαπραγματευτώ αυτό το εξαιρετικά ενδιαφέρον θέμα στην εργασία μου αλλά και για την άμεση πρόσβαση στη βιβλιογραφία που μου εξασφάλισε, δεδομένων των ιδιαίτερων δυσκολιών πρόσβασης που προέκυψαν καθώς και για την άμεση ανταπόκρισή του σε οποιοδήποτε ζήτημα ανέκυπτε και γενικότερα για την ουσιαστική καθοδήγηση, υποστήριξη και συνεργατική διάθεση που επέδειξε από την αρχή μέχρι την τελευταία στιγμή της εκπόνησης της εργασίας.

Επίσης θερμές ευχαριστίες αξίζουν σε όλη την οικογένειά μου, ειδικά στο σύζυγο και την κόρη μου για την υπομονή και την αμέριστη υποστήριξη που επέδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου και της εκπόνησης της παρούσας τελικής εργασία και τέλος στους φίλους και συναδέλφους μου για την ηθική τους συμπαράσταση.

Δήλωση

«Δηλώνω ρητά ότι, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ' οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής.»

Αθήνα, 12/12/2018

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η κατανόηση της έννοιας του εκδημοκρατισμού και της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας που χορηγείται για εκδημοκρατισμό παράλληλα με την έρευνα και καταγραφή των επιτυχιών και των αποτυχιών της εν λόγω διεθνούς βοήθειας, όπως αυτές σκιαγραφούνται μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα χωρών (Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική - MENA) και υπερεθνικών οργανισμών (Ευρωπαϊκής Ένωσης) και τέλος η εξαγωγή συμπερασμάτων για τους παράγοντες επιτυχίας και αποτυχίας της διεθνούς βοήθειας. Μέσα από τον εντοπισμό και μελέτη θεωρητικών και εμπειρικών ερευνών που έχουν διεξαχθεί από ακαδημαϊκούς αλλά και ακαδημαϊκών βιβλίων και άρθρων, στατιστικών στοιχείων και ηλεκτρονικών πηγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα ζητήματα αναλύθηκαν τόσο από τη θεωρητική όσο και από την εμπειρική σκοπιά με το σκοπό να επιχειρηθεί να δοθεί απάντηση στο **κεντρικό ερώτημα της εργασίας**: σε περίπτωση που η διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό σημειώνει αποτυχίες, ποιοι είναι οι λόγοι που οδηγούν σε αποτυχία και αν είναι εφικτό να αποτυπωθούν συγκεκριμένες προτάσεις αποφυγής τυχόν μελλοντικών αποτυχιών.

Η παρούσα εργασία δεν φιλοδοξεί να παρουσιάσει μία αξιωματική προσέγγιση, ως τη μοναδική ορθή που οδηγεί σε επιτυχημένη διεθνή βοήθεια για εκδημοκρατισμό. Αντίθετα, απώτερος σκοπός της είναι να αναδείξει στο μέγιστο δυνατό βαθμό τις βασικές παραμέτρους που επηρεάζουν την επιτυχία της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας για εκδημοκρατισμό, τα σύγχρονα διεθνή πρότυπα και τάσεις, εστιάζοντας στο παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τέλος να καταδείξει τα σύγχρονα διακυβεύματα και προκλήσεις στις οποίες καλούνται επειγόντως να απαντήσουν οι απανταχού παρόντες χορηγοί διεθνούς βοήθειας εκδημοκρατισμού, κυρίως με την επιλογή της βασικής τους φιλοσοφίας και οράματος.

Η πρακτική της συνεισφορά προσδοκούμε, ως μελλοντικά στελέχη της Διπλωματικής Υπηρεσίας του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, να είναι η ανάδειξη της σημασίας της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας με σκοπό τον εκδημοκρατισμό για την προώθηση των εθνικών συμφερόντων της Ελλάδας, τόσο γεωστρατηγικών όσο και κοινωνικοοικονομικών, ώστε να αναχθεί σε μέσο τόσο ήπιας αλλά και σκληρής ισχύος.

ΛΕΞΕΙΣ – ΚΛΕΙΔΙΑ: Εκδημοκρατισμός – Διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια για εκδημοκρατισμό - Ευρωπαϊκή Ένωση – MENA (Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική) – Αραβική άνοιξη – Αποτυχίες

ABSTRACT

The subject of this paper is the better understanding of the concept of democratization and the concept of international democracy assistance, part of the development assistance, as well as the research and registration of the successes and failures of the democracy assistance as they are illustrated in specific case studies (Middle East and North Africa -MENA-) and supranational organization (European Union) and finally the paper draws conclusions on the factors that lead to successes and failures of the democracy assistance. Through the study of academic theoretical and empirical studies, academic books and articles, statistics and internet sources of the European Union, we proceeded both to a theoretical and empirical analysis aiming at answering the following questions: which are the causes of the international democracy assistance failures and is it possible to present specific proposals to avoid future failures ?

This paper does not pretend to present only one approach as axiom leading to successful international democracy assistance. On the contrary, the final purpose of the study is to highlight the basic parameters that influence the success of the international democracy assistance, the contemporary international patterns and tendencies, focusing on European Union and finally point out the contemporary stakes and challenges to which they should answer urgently by choosing their basic philosophy and vision.

We want this study to contribute, considering our future work in the Diplomatic Service of the Ministry of Foreign Affairs, to the enhancement of the importance of the international democracy assistance aiming at the promotion of Greece's national interests, both geostrategic and socioeconomic, that is, become an instrument of soft as well as a means of hard power.

KEY WORDS : Democratization – international democracy assistance – European Union – MENA (Middle East and North Africa) – Arab spring – Failure

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
<i>Γενικά</i>	12
<i>Αντικείμενο της εργασίας</i>	13
<i>Σκοπός της εργασίας</i>	14
<i>Μεθοδολογία</i>	14
<i>Δομή της εργασίας</i>	15
1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΠΑΡΟΧΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΓΙΑ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟ.....	16
1.1 <i>Διεθνείς θεωρίες εκδημοκρατισμού</i>	16
1.2 <i>Μορφή δημοκρατίας που προωθείται από σύγχρονο εκδημοκρατισμό</i>	18
1.3 <i>Κριτική του σύγχρονου εκδημοκρατισμού</i>	19
1.4 <i>Αιτίες ανάδυσης διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό</i>	21
1.5 <i>Μέσα εκδημοκρατισμού</i>	23
2. ΦΙΛΟΣΟΦΙΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΠΡΟΩΘΗΣΗΣ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΥ.....	24
3. ΕΠΙΤΥΧΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΓΙΑ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟ.....	26
3.1 <i>Θεωρητικός διάλογος για την επιτυχία της πολιτικής-αναπτυξιακής προσέγγισης</i>	28
3.1.1 <i>Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της πολιτικής προσέγγισης</i>	28
3.1.2 <i>Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της αναπτυξιακής προσέγγισης</i>	28
3.2. <i>Εμπειρικές μελέτες σε διεθνές επίπεδο</i>	29
3.2.1. <i>Παραδείγματα επιτυχιών πολιτικής προσέγγισης</i>	29
3.2.2 <i>Παραδείγματα επιτυχιών αναπτυξιακής προσέγγισης</i>	29
3.2.3 <i>Παραδείγματα αποτυχιών πολιτικής προσέγγισης</i>	29
3.2.4 <i>Παραδείγματα αποτυχιών αναπτυξιακής προσέγγισης</i>	30
3.3 <i>Επισκόπηση της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για εκδημοκρατισμό</i>	30
3.3.1 <i>Ιστορική ανασκόπηση της διεθνούς βοήθειας της ΕΕ για εκδημοκρατισμό</i>	30
3.3.2 <i>Πολιτικές της ΕΕ για προώθηση της δημοκρατίας στους εταίρους της</i>	33
3.3.3 <i>Εμπειρική μελέτη περίπτωσης: σχέσεις ΕΕ - ΜΕΝΑ προώθησης εκδημοκρατισμού</i> 34	
3.3.4 <i>Θεσμικό πλαίσιο πολιτικών διεθνούς βοήθειας της ΕΕ για εκδημοκρατισμό στη ΜΕΝΑ</i>	35

3.3.5 Μέσα και εργαλεία για τη δημοκρατική προώθηση στην περιοχή MENA πριν την αραβική άνοιξη	36
3.3.6 Έμφαση στο μέσο της διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό (<i>Democracy assistance</i>):	37
3.3.7 Έμφαση στο μέσο της θετικής αιρεσιμότητας (<i>positive conditionality</i>)	39
3.3.8 Συγκριτική μελέτη χορηγούμενης διεθνούς βοήθειας ΕΕ για εκδημοκρατισμό σε επτά χώρες της MENA 1990-2011	40
3.3.9 Απολογισμός της προσπάθειας της ΕΕ για εκδημοκρατισμό της MENA 1990-2011: Συμπεράσματα για τις επιτυχίες - αποτυχίες	42
3.3.10 Αναθεώρηση θεσμικού πλαισίου της πολιτικής προώθησης εκδημοκρατισμού από την ΕΕ μετά την αραβική άνοιξη	49
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	51
Γενικά	51
Συμπεράσματα	52
Προτάσεις.....	53
Σύγχρονες Προκλήσεις-περιορισμοί.....	54

ΠΙΝΑΚΕΣ

- 1) Πίνακας 1: Δημοκρατική βοήθεια Ευρωπαϊκής Ένωσης προς χώρες
- 2) Πίνακας 2: Πλαίσιο μέσων συνεργασίας για τον εκδημοκρατισμό και τα ανθρώπινα δικαιώματα στις ευρωμεσογειακές σχέσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΑΚΕ	Αντολική και Κεντρική Ευρώπη
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
ΚΕΠΠΑ	Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας
ΕΥΕΔ	Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης
ENP	European Neighbourhood Policy
ΑΡ	Action Plans
MENA	Middle East and North Africa
EMP	Euro Mediterranean Partnership
MDP	MEDA Democracy Programme
EIDHR	European Instrument for Democracy and Human Rights
ENPI	European Neighbourhood and Partnership Instrument
DCFTA	Deep and Comprehensive Free Trade Areas
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γενικά

Το ζήτημα του εκδημοκρατισμού (democratization) είναι εξαιρετικά επίκαιρο λόγω της μοναδικής ευκαιρίας που αναδύθηκε για τους δωρητές της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας επτά έτη πριν, το 2011 αλλά και μέχρι σήμερα, για ενίσχυση με μέσα εκδημοκρατισμού των χωρών που συμμετείχαν στην αραβική άνοιξη, προκειμένου, τα αιτήματα των αραβικών πληθυσμών που είχαν άμεση σχέση με μεγαλύτερη πολιτική ελευθερία αλλά και κοινωνικοοικονομική ισότητα να μετουσιωθούν σε δημοκρατική πολιτική αλλαγή που πιθανότατα θα οδηγούσε στο λεγόμενο «τέταρτο κύμα εκδημοκρατισμού».

Πλην όμως, το ζήτημα της προώθησης της δημοκρατίας μέσω της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας είναι επίκαιρο και για ένα πρόσθετο λόγο. Σε μία εποχή που ακόμα και στα δυτικά κράτη, από τα οποία προέρχεται η διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό (democracy assistance), οι δημοκρατικές ιδέες και πρακτικές υποχωρούν λόγω, πρωτίστως, της οικονομικής κρίσης που όξυνε τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες και της αδυναμίας των δημοκρατικών δυνάμεων να μειώσουν τις ανισότητες και να προβάλλουν λύσεις στα καθημερινά προβλήματα των πολιτών με αποτέλεσμα να αναδύονται ολοένα και περισσότερα συντηρητικά, λαϊκίστικα και ακροδεξιά κόμματα ειδικά στην Ευρώπη, διαφαίνεται, ότι ακόμη και οι ίδιοι οι δωρητές έχουν χάσει τόσο το ενδιαφέρον τους όσο και τη δύναμή τους, οικονομική και πολιτική, αλλά και τη νομιμοποίησή τους, εσωτερικά και εξωτερικά για να προβληθούν ως παγκόσμιοι παράγοντες προώθησης της δημοκρατίας. Η δημοκρατία δεν ασκεί πλέον την ίδια έλξη ούτε στο εσωτερικό των δυτικών κρατών, ούτε στις μη δυτικές χώρες, όπως ασκούσε την περίοδο μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου που η Δύση κατάφερε μέσω της δυτικού τύπου φιλελεύθερης δημοκρατίας να κυριαρχεί εκτός από οικονομικά και ιδεολογικά. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από την ετήσια Έκθεση «Freedom in the World 2018 - Democracy in crisis» της ΜΚΟ Freedom House που καταγράφει ότι το 2017 η δημοκρατία πέρασε τη μεγαλύτερη κρίση των τελευταίων δεκαετιών ενώ τα τελευταία δώδεκα έτη η γενική ελευθερία υποβαθμίζεται διαρκώς (Freedom House, 2018)

Οι παραπάνω προκλήσεις στάθηκαν ερέθισμα για την επιθυμία ανάληψης της συγκεκριμένης τελικής εργασίας δεδομένου ότι η παροχή διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας για εκδημοκρατισμό κρίνεται μείζον εργαλείο για την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων ενός κράτους καθώς αποτελεί ένα μέσο άσκησης εξωτερικής πολιτικής όχι μόνο «ήπιας» αλλά και «σκληρής ισχύος». Επομένως, προκύπτει μέσα από την ανάλυση της εργασίας, ότι η διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό είναι ένα πολύ περίπλοκο ζήτημα που ενέχει πολλαπλά διακυβεύματα αλλά και οφέλη για τη χώρα δωρητή, αφού από το 1961, ημερομηνία ίδρυσης του πρώτου μέσου διεθνούς βοήθειας εκδημοκρατισμού (Foreign Assistance Act) στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, γίνεται χρήση της για προώθηση ακόμη και ζωτικών γεωστρατηγικών συμφερόντων της χώρας όπως την αναζήτηση συμμάχων στη ψυχροπολεμική περίοδο, την ενίσχυση περιφερειακής και εθνικής ασφαλείας αλλά και την εδραίωση ευρύτερης συνεργασίας οικονομικής, κοινωνικής, μεταναστευτικής. Εντούτοις, η διεθνής βοήθεια αυτή για να είναι αποτελεσματική, δηλαδή να γίνει αποδεκτή από τους αποδέκτες της, θα πρέπει να μετατραπεί σε **εργαλείο πειθούς και επίτευξης στόχων και όχι εξαναγκασμού**, δηλαδή να προβάλλεται ως εργαλείο ήπιας ισχύος¹ αλλά στην ουσία του να ισοδυναμεί με εργαλείο σκληρής ισχύος. Στο παραπάνω πλαίσιο, η πρακτική συνεισφορά της εργασίας, ως μελλοντικά στελέχη της Διπλωματικής Υπηρεσίας του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, προσδοκούμε να είναι η ανάδειξη της σημασίας της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας με σκοπό τον εκδημοκρατισμό για την προώθηση των εθνικών συμφερόντων της Ελλάδας, τόσο γεωστρατηγικών όσο και κοινωνικοοικονομικών.

Αντικείμενο της εργασίας

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η κατανόηση της έννοιας του εκδημοκρατισμού και της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας που χορηγείται για εκδημοκρατισμό παράλληλα με την έρευνα και καταγραφή των επιτυχιών και των αποτυχιών της όπως αυτές σκιαγραφούνται μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα χωρών (Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική - MENA) και υπερεθνικών οργανισμών (Ευρωπαϊκής Ένωσης) και τέλος η εξαγωγή συμπερασμάτων για τους παράγοντες επιτυχίας και αποτυχίας της διεθνούς βοήθειας.

---

¹Όρος που δημιουργήθηκε το 1990 από τον καθηγητή του Harvard Joseph Nye

Σκοπός της εργασίας

Σκοπός της εργασίας είναι να επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο κεντρικό ερώτημα που ανακύπτει μέσα από την έρευνα: *σε περίπτωση που η διεθνής διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό σημειώνει αποτυχίες, ποιοι είναι οι λόγοι που οδηγούν σε αποτυχία και αν είναι εφικτό να αποτυπωθούν συγκεκριμένες προτάσεις αποφυγής μελλοντικών αποτυχιών.*

Μεθοδολογία

Η παρούσα έρευνα, διενεργήθηκε κατά μείζονα λόγο βάσει δευτερογενών πηγών και ειδικότερα ερευνών θεωρητικών και εμπειρικών που περιλαμβάνονται σε συλλογικούς τόμους επιστημονικών βιβλίων που έχουν εκδοθεί από πανεπιστημιακές εκδόσεις, εκδόσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Κέντρα Διεθνών Σχέσεων. Επίσης έγινε ευρεία χρήση και επιστημονικών άρθρων και μονογραφιών δημοσιευμένων σε περιοδικά. Λαμβάνοντας υπόψη το σημαντικό θεωρητικό υπόβαθρο του ζητήματος του εκδημοκρατισμού που διαπερνάει πολλαπλά θεωρητικά πεδία όπως τις διεθνές σχέσεις, την πολιτική επιστήμη και άλλες κοινωνικές επιστήμες, όλες οι πηγές που χρησιμοποιήσαμε είναι ακαδημαϊκές με εξειδίκευση στις θεωρίες του εκδημοκρατισμού. Ωστόσο, η εργασία είναι μοιρασμένη ανάμεσα στη θεωρητική ανάλυση και τις εμπειρικές μελέτες επειδή οι τελευταίες κρίθηκαν αναγκαίες για την καλύτερη κατανόηση των διακυβευμάτων και των επιτυχιών και αποτυχιών της διεθνούς βοήθειας εκδημοκρατισμού. Για την περαιτέρω τεκμηρίωση των εμπειρικών μελετών ευρέθησαν και παρατίθενται και στατιστικά στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τη διεθνή βοήθεια για εκδημοκρατισμό στην περιοχή MENA. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε και μία πρωτογενής πηγή, η ετήσια Έκθεση « Freedom in the World 2018 - Democracy in crisis » της ΜΚΟ Freedom House. Τέλος, κρίθηκε σκόπιμο να ανατρέξουμε και στις ηλεκτρονικές σελίδες των ευρωπαϊκών θεσμών και ειδικότερα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Τομέας Διεθνούς Συνεργασίας και Ανάπτυξης και της νέας Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Εξωτερικής Δράσης (EYED-European External action Service EEAS) για την καλύτερη κατανόηση των εργαλείων για εκδημοκρατισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αξιζει να σημειωθεί ότι συναντήσαμε περιορισμούς στην πρόσβαση στη βιβλιογραφία καθώς, λόγω του εξειδικευμένου θέματος, δεν ευρέθησαν έρευνες στην ελληνική γλώσσα, με την εξαίρεση ενός διαδικτυακού βιβλίου (Τσατσάνης, 2015), με

αποτέλεσμα τα βιβλία που ήταν γραμμένα αποκλειστικά στην αγγλική γλώσσα να μην δύναται να εντοπιστούν στις ελληνικές πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες και ορισμένα εξ αυτών ούτε στο διαδίκτυο. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι ήταν αποφασιστική η παρέμβαση του επιβλέποντα καθηγητή κ. Αστέρη Χουλιάρα που συνέδραμε άμεσα και ουσιαστικά στον εντοπισμό και στην πρόσβαση στην πιο κατάλληλη βιβλιογραφία. Επίσης, μία περαιτέρω μεθοδολογική δυσκολία που εντοπίσαμε ήταν, ότι, παρά το μεγάλο αριθμό ερευνών που δημοσιεύτηκαν για τη διεθνή βοήθεια εκδημοκρατισμού πριν το 2010, δυσκολευτήκαμε να εντοπίσουμε πιο πρόσφατες έρευνες που να απεικονίζουν την κατάσταση του εκδημοκρατισμού μετά την οικονομική κρίση και την αραβική άνοιξη (μόνο δύο βιβλία).

Τέλος, στη συγκεκριμένη εργασία δεν αποτυπώθηκαν υποθέσεις εργασίας αλλά εξετάστηκαν θεωρητικές και εμπειρικές *ad hoc* μελέτες με σκοπό να εξαχθούν συμπεράσματα από αυτές. Επιπλέον, εξαιτίας της πολυπλοκότητας του ζητήματος της διεθνούς βοήθειας εκδημοκρατισμού, συναντήσαμε δυσκολία και στην αποτύπωση του μεγάλου αριθμού των πολύπλοκων μεταβλητών - εννοιών αλλά και των αιτιακών σχέσεων μεταξύ τους που επιχειρούν να απαντήσουν στο κεντρικό ερώτημα έρευνας που θέσαμε. Ωστόσο, δεδομένης της περιορισμένης έκτασης της παρούσας εργασίας, καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε οι μεταβλητές αυτές να ταξινομηθούν με πρακτικές, επιλεκτικές μεθόδους, ορισμένες εξ αυτών, δικής μας πρωτοβουλίας χωρίς τη χρήση στατιστικών μεθόδων.

Δομή της εργασίας

Λαμβάνοντας υπόψη τις απαιτήσεις που προκύπτουν από την έρευνα για το συγκεκριμένο θέμα, η ανάλυση θα επικεντρωθεί στο πρώτο κεφάλαιο στην περιγραφή της γενικής έννοιας του εκδημοκρατισμού στο διεθνές πλαίσιο όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τη θεωρία των διεθνών σχέσεων και της πολιτικής επιστήμης με καταγραφή της ιστορικής της πορείας, των αιτιών ανάδυσης της χρηματοδοτικής βοήθειας για προώθηση του εκδημοκρατισμού, των μέσων εκδημοκρατισμού. Το δεύτερο κεφάλαιο αναλύει τις διαφορετικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις του εκδημοκρατισμού που ανέκυσαν με σκοπό τη μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας του καθώς και τα εργαλεία που προτείνει η κάθε προσέγγιση. Τέλος, το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις επιτυχίες και αποτυχίες της διεθνούς βοήθειας για την προώθηση της δημοκρατίας εστιάζοντας στη μελέτη του πιο σημαντικού διεθνούς παράγοντα αναπτυξιακής διεθνούς βοήθειας, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με επτά γείτονές της στη Νότια

Μεσόγειο, περιοχή που εμφανίζει έντονο ενδιαφέρον λόγω των πολιτικών γεγονότων που έλαβαν χώρα το 2011 και γέννησαν ελπίδες για το «τέταρτο κύμα σύγχρονου εκδημοκρατισμού».

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΠΑΡΟΧΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΓΙΑ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟ

1.1 Διεθνείς θεωρίες εκδημοκρατισμού

Με σκοπό την καλύτερη κατανόηση της επιλογής των κρατών να χορηγήσουν διεθνή βοήθεια για εκδημοκρατισμό (democracy assistance) σε τρίτες χώρες, τα μέσα παροχής αυτής της διεθνούς βοήθειας καθώς και τις επιτυχίες και αποτυχίες της στην εδραίωση της δημοκρατίας, κρίνεται σκόπιμο να επιχειρήσουμε πρώτα να κατανοήσουμε το νόημα του εκδημοκρατισμού. Κατά τη δεκαετία του 1970 και του 1980 οι αρχικές σπουδές γύρω από τον εκδημοκρατισμό κατέληγαν ότι η έννοια του ήταν αυτονόητη: η μεταμόρφωση ενός πολιτικού συστήματος από μη δημοκρατικές δομές σε μία αντιπροσωπευτική κυβέρνηση που λογοδοτεί (Grugel, 2002: 3). Ωστόσο, ο εκδημοκρατισμός αποδείχτηκε μία έννοια πολύ πιο περίπλοκη αφού διαπερνάει πολλαπλά επιστημονικά πεδία όπως τις πολιτικές επιστήμες, τις διεθνείς σχέσεις, τη φιλοσοφία, την ιστορία ακόμα και τα οικονομικά, οι επιστήμονες των οποίων δεν φαίνεται να έχουν καταλήξει σε συναίνεση γύρω από την έννοιά της. Με την πάροδο του χρόνου λοιπόν, ο εκδημοκρατισμός, έχει εξελιχθεί σε επιστήμη των κοινωνικών επιστημών με συνεχώς εξελισσόμενες θεωρίες.

Η πιο γνωστή θεωρία για την ιστορική καταγραφή του εκδημοκρατισμού ανήκει αναμφισβήτητα στον Huntington (1991) και είναι η **λεγόμενη θεωρία των κυμάτων**, σύμφωνα με την οποία, μία ομάδα χωρών περνά στο στάδιο μετάβασης από αντιδημοκρατικά σε δημοκρατικά καθεστώτα σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο ενώ ταυτόχρονα ο αριθμός των χωρών αυτών υπερσχύει από τον αριθμό των χωρών που προχωρούν σε αντίστροφες μεταβάσεις. Το πρώτο κύμα εκδημοκρατισμού έλαβε χώρα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και ολοκληρώθηκε το 1930. Το δεύτερο κύμα ξεκίνησε το 1945 και αφορούσε ευρωπαϊκές και ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Το τρίτο κύμα ξεκίνησε από την Πορτογαλία το 1974 την οποία ακολούθησε η Ελλάδα και η Ισπανία, στη συνέχεια τη δεκαετία του 1980 επεκτάθηκε σε μία σειρά χωρών της

Λατινικής Αμερικής και από το 1989 στις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης (εφεξής ΑΚΕ), τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αλλά και σε ορισμένες χώρες της Αφρικής και της Ασίας όπως η Ταιβάν και η Νότια Κορέα. Με το τρίτο κύμα συντελέστηκαν μεταβάσεις σε 30 χώρες από το 1974 έως το 1990 που ακολουθήθηκαν από σταδιακές μεταβάσεις και άλλων χωρών, με αποτέλεσμα το έτος 2000 να μπορούν να ταξινομηθούν επίσημα ως δημοκρατικές 120 από 193 χώρες (Youngs, 2001: 2).

Ο Huntington κατέληξε ότι το τρίτο κύμα είναι μεταξύ άλλων αποτέλεσμα της στροφής του ενδιαφέροντος των παγκόσμιων οργανισμών αλλά και των δυτικών χωρών προς την ατζέντα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του εκδημοκρατισμού (Grugel 2002: 32) και άρα έδωσε έμφαση στη διεθνή διάσταση των παραγόντων που οδηγούν στην εξάπλωση δημοκρατικών μορφών διακυβέρνησης. Η θεωρία του επηρέασε τόσο την ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και τους επαγγελματίες του πεδίου. Πλην όμως, ασκήθηκε **κριτική** στον Huntington διότι η θεωρία του υποβάθμισε τη σημασία εσωτερικών παραγόντων, οι οποίοι είναι σημαντικοί όχι μόνο για την εμφάνιση τάσεων εκδημοκρατισμού, αλλά και για την τελική εδραίωση των δημοκρατικών καθεστώτων.

Κατά τη δεκαετία του 1980, ένα ενεργό φάσμα από κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς οργανισμούς αποφάσισαν να προωθήσουν τη δημοκρατία σε άλλες χώρες. Αυτή η νέα κοινότητα δημοκρατικής προώθησης χρειαζόταν ένα αναλυτικό πλαίσιο ιδεολογικής σύλληψης για να απαντήσει στις συνεχείς προκλήσεις της πολιτικής μετάβασης, το οποίο εφηύρε μόνη της αν και επηρεάστηκε και από το αναδύμενο ακαδημαϊκό πεδίο της μεταβατικότητας. Το θεωρητικό υπόδειγμα που κυριάρχησε τη δεκαετία του 1990 λόγω του διάχυτου κλίματος δημοκρατικής ευφορίας ήταν η **μεταβασιολογία** που προωθήθηκε από τους διανοητές Phillip Schmitter, Guillermo O' Donnell & Laurence Whitehead το 1986 που πρεσβεύει ότι ο εκδημοκρατισμός σε μία χώρα είναι θέμα χρόνου εφόσον δεν βρίσκεται σε εξάρτηση από τις υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες αλλά από τη βούληση και την επιμονή ενός μικρού κύκλου ηγετών. *«Έτσι, κάθε καθεστώς μπορεί να γίνει δημοκρατικό μέσω συγκεκριμένης αλληλουχίας σταδίων. Αρχικά συντελείται ένα άνοιγμα, μία περίοδος πολιτικής φιλελευθεροποίησης, ακολουθεί η ρήξη και η μετάβαση, δηλαδή η κατάρρευση του παλαιού καθεστώτος και η ανάδειξη μιας νέας, δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης. Το τελευταίο στάδιο είναι η εδραίωση, μια σχετικά μακρόχρονη διαδικασία κατά την*

οποία η τυπική δημοκρατία εξελίσσεται σε ουσιαστική μέσω της καθιέρωσης δημοκρατικών εκλογών, της ομαλής εναλλαγής στην εξουσία, της μεταρρύθμισης των κρατικών μηχανισμών, της ενδυνάμωσης της κοινωνίας των πολιτών και της γενικότερης εξοικείωσης των πολιτών με τους νέους δημοκρατικούς κανόνες» όπως αναφέρει ο Thomas Carothers το 2002. Συνεπώς με τη θεωρία αυτή η έμφαση δόθηκε στα πολιτικά κριτήρια και όχι στα κοινωνικά, αναδεικνύοντας τις εκλογές στο σημαντικότερο βήμα εκδημοκρατισμού μίας χώρας. Μολονότι το μεταβασιολογικό υπόδειγμα εξακολουθεί να ασκεί ακόμα μεγάλη επιρροή στους μελετητές του εκδημοκρατισμού, ήδη, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 είχε γίνει φανερό ότι παρά τα αρχικά ανοίγματα που είχαν επιχειρηθεί σε πολλά κράτη, η πορεία μετάβασης προς τη δημοκρατία δεν είχε οδηγήσει σε πλήρη εκδημοκρατισμό αλλά σε νέες υβριδικές καθεστωτικές μορφές που δεν ήταν ούτε δημοκρατικές αλλά ούτε και αμιγώς αυταρχικές (Τσατσάνης, 2015: 132-133), αυτό που ονομάστηκε καθεστώτα σε «γκρίζα ζώνη» (Carothers, 2002: 8). Μία σειρά από επιστήμονες αμφισβήτησαν το υπόδειγμα αναγνωρίζοντας ότι η οικονομική κατάσταση, οι θεσμικές κληρονομίες και η θεσμική ικανότητα, κοινωνικοί και άλλοι δομικοί παράγοντες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις δημοκρατικές μεταβάσεις επιχειρώντας να γεφυρώσουν το χάσμα ανάμεσα στα προγράμματα διεθνούς βοήθειας που κατευθύνονται στη δημοκρατική ενδυνάμωση και αυτά που εστιάζουν στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη (Carothers, 2002:19).

Θα μπορούσαμε επίσης πιο απλά να ορίσουμε τον **εκδημοκρατισμό ως τη μέθοδο και τη διαδικασία προώθησης της δημοκρατίας από κρατικούς και μη κρατικούς εξωτερικούς δρώντες μίας χώρας σε μία άλλη χώρα επηρεάζοντας έτσι τόσο το πολιτικό της καθεστώσ όσο και την πολιτική συνείδηση των πολιτικών ελίτ και των πολιτών της, ορισμό που θα υιοθετήσουμε στο σύνολο της παρούσας μελέτης.** Στο σημείο αυτό αξίζει να αναρωτηθούμε ποια μορφή δημοκρατίας προωθείται και ποιες χώρες διεκδικούν το προνόμιο προώθησής της.

1.2 Μορφή δημοκρατίας που προωθείται από σύγχρονο εκδημοκρατισμό

Με το πέρασμα του χρόνου οι θεωρίες της δημοκρατίας εξελίχθηκαν προσαρμοζόμενες στην ανάπτυξη του μοντέρνου κράτους. Μετά το 1945 επικράτησε η παράδοση της **εμπειρικής δημοκρατικής θεωρίας** που συνδέθηκε με την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και εντάχθηκε στη πραγματική πολιτική (real politics) σαν ένας τρόπος

διαχωρισμού ανάμεσα στον «ελεύθερο κόσμο» και τον κομμουνισμό. Σαν αποτέλεσμα, η δημοκρατία ταυτίστηκε ολοένα και περισσότερο με την πολιτική της Δυτικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (εφεξής ΗΠΑ) και κατέληξε να σημαίνει σχεδόν αποκλειστικά τη φιλελεύθερη ή αντιπροσωπευτική δημοκρατία που συμπυκνώνει την εμπειρική «πραγματικότητα» της Δύσης ενώ οι άλλοι τύποι διακυβέρνησης δεν θεωρούνταν δημοκρατικοί. Παρά το γεγονός ότι, ήδη από το 1970, αμφισβητήθηκε από ορισμένους στοχαστές η ταύτιση της δημοκρατίας με τη φιλελεύθερη δημοκρατία, επιχειρηματολογώντας ότι η ουσία της δημοκρατίας είναι η ενσωμάτωση όλων των κοινωνικών ομάδων και η συμμετοχή τους στα κοινά προτείνοντας νέες μορφές δημοκρατίας όπως η συμμετοχική ή η κοσμοπολίτικη, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι στις **επιστήμες εκδημοκρατισμού κυριάρχησε η εμπειρική θεωρία** επειδή έθετε σταθερά, διάφανα και ξεκάθαρα κριτήρια για τη μέτρηση της προόδου προς τη δημοκρατία. Συνέπεια της κατίσχυσης της θεωρίας αυτής, ήταν ότι ο **εκδημοκρατισμός έγινε αντιληπτός ως μία διαδικασία δημιουργίας κυβερνητικών θεσμών ενώ ο πολιτισμός, η κοινωνία και η οικονομία αγνοήθηκαν** (Grugel, 2002 :17).

Η πτώση του κομμουνισμού το 1989 και η εμφάνιση του τρίτου κύματος εκδημοκρατισμού σε μία σειρά από φαινομενικά ασύνδετες χώρες, δημιούργησε μία *ευρεία παγκόσμια συναίνεση στους διανοητές ότι η φιλελεύθερη δυτική δημοκρατία αναγόταν ταχύτατα στη μοναδική νομιμοποιημένη παγκόσμια πολιτική ιδεολογία ανεξάρτητα από θρησκεία, πολιτισμό, επίπεδο ανάπτυξης ενώ η σοσιαλιστική δημοκρατία υποστηριζόταν μόνο από λίγους μαρξιστές συγγραφείς. Ο εκδημοκρατισμός ήταν ένα δείγμα του θριάμβου της Δύσης σε πολιτικούς, οικονομικούς και γεωπολιτικούς όρους που ο Fukuyama (1992) ερμήνευσε ως «τέλος της ιστορίας» δηλώνοντας ότι δεν θα ήταν πια δυνατό να τεθεί άλλη πραγματική εναλλακτική* (Grugel, 2002 :2).

1.3 Κριτική του σύγχρονου εκδημοκρατισμού

Συνεπώς ο σύγχρονος εκδημοκρατισμός (contemporary democratization) του τρίτου κύματος αντικατόπτριζε τη κυριαρχία της Δύσης στο διεθνές σύστημα. Το γεγονός αυτό κατέστησε τον εκδημοκρατισμό αμφιλεγόμενη έννοια διότι, αφενός, ισοδυναμεί με *«τρόπο απόφασης για συλλογικά δεσμευτικούς κανόνες και πολιτικές όπου οι λαοί ασκούν έλεγχο* (Beetham 1992) και αφετέρου, είναι αντανάκλαση μίας άνισης διεθνούς

τάξης που αντλεί την ισχύ της από τη δυτική πολιτική, πολιτιστική και οικονομική κυριαρχία» (Grugel, 2002: 3).

Ο εκδημοκρατισμός, όπως είδαμε, στηρίζεται στην εμπειρική δημοκρατική θεωρία και γι' αυτό το λόγο χαρακτηρίζεται από «*δυτική προκατάληψη*», δεδομένου ότι εφαρμόζει κανόνες και θεωρίες που λειτουργούν στη Δύση αλλά κρίνεται ως ακατάλληλο μοντέλο εφαρμογής στο Νότο αφού δεν λαμβάνει υπόψη τις «*κρυφές δομές της εξουσίας*», τις πρακτικές και τις πολιτικές κουλτούρες του τελευταίου και άρα μπορεί να θεωρηθεί μία «*άσκηση αποικιοκρατίας*» (Grugel, 2002: 21).

Κατ' επέκταση, ο εκδημοκρατισμός, ιδιαίτερα μέχρι τα μέσα τη δεκαετίας του 1990, ταυτιζόταν με την έννοια της φιλελεύθερης δημοκρατίας που περιοριζόταν στη διενέργεια εκλογών και την ύπαρξη πολυκομματικού συστήματος δηλαδή στην **ελάχιστη - τυπική δημοκρατία** που εξασφαλίζει ένα ελάχιστο παρανομαστή εκδημοκρατισμού (minimal or formal democracy). Ωστόσο, μία νέα θεώρηση της δημοκρατίας και του εκδημοκρατισμού αναδείχθηκε με την πάροδο του χρόνου. Σύγχρονοι θεωρητικοί αναδεικνύουν την έννοια της **ουσιαστικής δημοκρατίας (substantive)** ως μία συνεχή διαδικασία μετουσίωσης σε δικαιώματα και σε συμμετοχή στα κοινά και όχι μία απλή διαδικασία αλλαγής κυβερνήσεων. Σε συνέχεια της τελευταίας θεώρησης, η Grugel στο βιβλίο της παρουσιάζει μία εναλλακτική και πιο ευρεία προσέγγιση της έννοιας του εκδημοκρατισμού που τη χαρακτηρίζει **ολιστική**: ο σύγχρονος εκδημοκρατισμός προκύπτει από τη σύνθεση και αλληλεπίδραση τριών στοιχείων: το κράτος, την κτπ και την παγκοσμιοποίηση. Το χτίσιμο ενός ισχυρού δημοκρατικού κράτους είναι το πρώτο απαραίτητο βήμα και η κρατική ικανότητα (state capacity) παίζει τον πιο σημαντικό ρόλο στην επιτυχία ή αποτυχία. Όμως και η μαζική κοινωνική συμμετοχή θεωρείται πλέον αιτία για την επιτυχία. Τέλος, η παγκοσμιοποίηση και οι διεθνείς πιέσεις που προέκυψαν μετέτρεψαν σε παγκόσμιο το τρίτο κύμα εκδημοκρατισμού. Προσθέτει ότι ο εκδημοκρατισμός ισοδυναμεί με την αναγνώριση και τη διεύρυνση των δικαιωμάτων των πολιτών παράλληλα με τη δημιουργία του δημοκρατικού κράτους. Επίσης, άλλοι στοχαστές εμπερικλείουν στον ορισμό και τα οικονομικά δικαιώματα υπό την έννοια ότι επηρεάζουν και τα πολιτικά δικαιώματα αλλά και την κατανομή εξουσίας αφού η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός εμποδίζουν την ενεργή συμμετοχή στα κοινά (citizenship). Ο πλήρης εκδημοκρατισμός δεν μπορεί να λάβει χώρα χωρίς παράλληλα και κοινωνικοοικονομική

μεταρρύθμιση ώστε η μείωση των ανισοτήτων να επιτρέψει την ίση πρόσβαση όλων των πολιτών στα κοινά (Grugel, 2002: 5). Σημειωτέον είναι, ότι, στην παρούσα μελέτη υιοθετούμε την ολιστική έννοια του εκδημοκρατισμού, όπως αποτυπώθηκε από την Grugel, δηλαδή θα εξετάσουμε τις συγκεκριμένες αποτυχίες και επιτυχίες όχι υπό το πρίσμα μόνο της τυπικής εφαρμογής των μέτρων εκδημοκρατισμού αλλά και της ουσιαστικής μετουσίωσής τους σε ευρύτερη πολιτική αλλαγή που να επιτρέπει τη συμμετοχή όλων των κοινωνικών ομάδων στη διαχείριση των κοινών.

1.4 Αιτίες ανάδυσης διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό

Πριν τη δεκαετία του 1990, δεν συντελέστηκε συστηματική προσπάθεια για προώθηση της δημοκρατίας, μολονότι οι ΗΠΑ, ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη και μη κρατικοί φορείς όπως πολιτικά κόμματα ανέπτυξαν εμβρυονικές πολιτικές ήδη από τη δεκαετία του 1960, επειδή κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου οι δυτικές δυνάμεις δεν θέλησαν να θέσουν σε κίνδυνο τις συμμαχίες τους κλειδιά για το σκοπό της δημοκρατίας.

Οι περισσότερες από τις σύγχρονες πολιτικές εκδημοκρατισμού γεννήθηκαν και εφαρμόστηκαν από τη δεκαετία του 1990 και μετά, όταν, το ζήτημα του εκδημοκρατισμού κατέστη πλέον μέρος της ατζέντας των κρατικών και διεθνών φορέων με συστηματικές προσπάθειες. Σήμερα, στο πεδίο της δημοκρατικής προώθησης εντοπίζονται ποικίλλοι δρώντες με διαφορετικές στρατηγικές προώθησης τόσο κρατικοί και μη κρατικοί, όπως κυβερνητικοί οργανισμοί, ΜΚΟ, υπερθνικοί και διεθνικοί θεσμοί, αναπτυξιακές εταιρίες και ιδιωτικά ιδρύματα χρησιμοποιώντας διαφορετικές στρατηγικές.

Τα δυτικά κράτη θέλησαν να προωθήσουν τη δημοκρατία για τη δημιουργία ενός πιο ασφαλούς κόσμου για αυτά βασιζόμενα στην υπόθεση της «δημοκρατικής ειρήνης»² που όριζε ότι τα δημοκρατικά κράτη δεν εμπλέκονταν σε πόλεμο μεταξύ τους και άρα η διάδοση της δημοκρατίας θα αύξανε και την ασφάλεια των δυτικών κρατών. Ωστόσο, υπήρχαν στοχαστές (Snyder, 1995) που αμφισβητούσαν την υπόθεση της «δημοκρατικής ειρήνης» και δεν τη θεώρησαν ποτέ θεωρία αναλύοντας ότι ακόμη και αν, σε μακροχρόνιο επίπεδο, οι καλά εδραιωμένες δημοκρατίες έτειναν να είναι

² Ο πρώτος φιλόσοφος που χρησιμοποίησε αυτό τον όρο ήταν ο Immanuel Kant στο δοκίμιό του για την «Αιώνια ειρήνη» ενώ οι ακαδημαϊκοί που άρχισαν να τον χρησιμοποιούν ήταν οι Small & Singer από την δεκαετία του 1970 και αργότερα ο φιλελεύθερος Doyle το 1983 στην επιθεώρηση «Philosophy and Public Affairs» (Σκλάβος, 2014: 6, 19)

λιγότερο πολεμοχαρείς, η περίοδος της μετάβασης από τα αυταρχικά στα δημοκρατικά καθεστώτα ήταν αναμφισβήτητα εξαιρετικά ταραχώδης ενώ τα κράτη γίνονταν επιθετικά. Επίσης, άλλοι στοχαστές ισχυρίζονταν ότι η στατιστική σχέση μεταξύ των δύο μεγεθών ήταν πολύ αδύναμη ώστε να αποδεικνύεται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ τους και κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι οι συγκρούσεις οφείλονταν λιγότερο σε πολιτικούς λόγους και περισσότερο σε ζητήματα κατανομής σπάνιων πόρων και γης³ (Youngs, 2001: 11-14).

Τα κριτήρια παροχής της διεθνούς βοήθειας ήταν ξεκάθαρα γεωπολιτικά: πρώτες οι ΗΠΑ παρείχαν διεθνή βοήθεια σε αντι-κομμουνιστικά κράτη στην Ασία, Μέση Ανατολή και Λατινική Αμερική στο όνομα της δημοκρατίας δεδομένου ότι η αμερικανική εξωτερική πολιτική εξελάμβανε ότι οι πολιτικές αλλαγές στον κόσμο είχαν άμεσες επιπτώσεις στην αμερικανική ασφάλεια και γι' αυτό η επέμβαση δικαιολογούνταν με σκοπό να δημιουργήσει πολιτικές αλλαγές ευνοϊκές για τις ΗΠΑ και να αποτρέψει την επιρροή άλλων χωρών. Για τις ευρωπαϊκές δυτικές χώρες, οι πολιτικές υπέρ της δημοκρατίας συνδέθηκαν με την αποαποικιοποίηση και κατ'επέκταση είχαν και αυτές στρατηγικό σκεπτικό (*rationale*). Τη δεκαετία του 1980, οι πολιτικές αυξήθηκαν και πέρα από κρατική μορφή απέκτησαν και μη κρατική αλλά και περιφερειακή ενώ τυποποιήθηκαν και θεσμοποιήθηκαν. Τη δεκαετία του 1990 επεκτάθηκαν σε πολύ ευρύ γεωγραφικό πεδίο ενώ η διεθνής βοήθεια πήρε τη μορφή «επέμβασης» υπέρ του εκδημοκρατισμού ή μέσω της αιρεσιμότητας (τυπολογία επεμβάσεων Grugel). Από τη δεκαετία του 1990, οι στρατηγικές υπέρ της δημοκρατίας στόχευαν στον ηγεμονικό έλεγχο του αναπτυσσόμενου και μετακομμουνιστικού κόσμου όπως διαμορφώθηκε μετά το τέλος της διπολικότητας αλλά και τη δημιουργία συνθηκών σταθερότητας προς όφελος του δυτικού καπιταλισμού και γι' αυτό η προώθηση της δημοκρατίας μέσω της βοήθειας χαρακτηρίστηκε από κάποιους σκεπτικιστές στοχαστές μέσο για άσκηση πίεσης στις ανεπτυσσόμενες χώρες (Youngs, 2001: 14). Περαιτέρω, οι ΗΠΑ ενέταξαν ρητά τον εκδημοκρατισμό ως στόχο τους σε προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης και στην αναπτυξιακή διεθνή βοήθεια (Grugel, 2002:125,126).

³ Εκτός από την οπτική της δημοκρατίας ως εγγύηση της ασφάλειας, μία άλλη προσέγγιση είναι η χρησιμότητα της δημοκρατίας για τα οικονομικά συμφέροντα, προσέγγιση που δεν μελετήθηκε πολύ από τους θεωρητικούς. Η προώθηση της δημοκρατίας ήταν επίσης επωφελής για τα δυτικά εμπορικά και οικονομικά συμφέροντα επειδή τα δημοκρατικά καθεστώτα θα δημιουργούσαν οικονομική ανάπτυξη και αγοραστική δύναμη. Θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως η πολιτική εκδήλωση ενός διεθνικού σχεδίου μιας οικονομικής ελίτ όπως αναφέρει ο Carothers στο ως άνω βιβλίο (Youngs, 2001: 13,14)

1.5 Μέσα εκδημοκρατισμού

Όσον αφορά την αποτελεσματικότητα των μέσων εκδημοκρατισμού, σύμφωνα με τον Richard Youngs, καθηγητή διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών και κορυφαίο αναλυτή της ευρωπαϊκής προσπάθειας του εκδημοκρατισμού, ένας δημόσιος διάλογος έχει αναδυθεί από πριν τη δεκαετία του 1990 ανάμεσα σε δύο σχολές σκέψης. Τους στοχαστές και τους πολιτικούς που υποστηρίζουν την προσέγγιση των **μέτρων εξαναγκασμού (coercive measures)** και αυτούς που υποστηρίζουν τη **θετική προσέγγιση**. Όσον αφορά τους πρώτους, κάνουν λόγο για «εξαναγκαστική επέμβαση» στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η στρατιωτική επέμβαση αλλά και η πολιτική αιρεσιμότητα, όπου η παροχή χρηματοδοτικής διεθνής βοήθειας και οι εμπορικές παραχωρήσεις τίθενται υπό την αίρεση εφαρμογής μέτρων πολιτικού πλουραλισμού. Οι επικριτές της θέτουν το ερώτημα του βαθμού νομιμοποίησης και αποτελεσματικότητας της διεθνούς βοήθειας για την προώθηση δημοκρατικών αρχών όταν αυτή εφαρμόζεται με εξαναγκαστικό τρόπο δεδομένου κυρίως ότι τα αυταρχικά καθεστώτα, δηλαδή αυτά που είχαν ανάγκη περισσότερο τις δημοκρατικές αλλαγές, θα οδηγούνταν ακόμη περισσότερο σε απομόνωση και θα δημιουργούνταν δύο ταχύτητες (standards) χωρών αποδεκτών της διεθνούς βοήθειας. Ο επιθετικός εξαναγκασμός που επιβάλλεται από τα δυτικά κράτη στο όνομα της δημοκρατίας θα αποδυνάμωνε την έλξη που ασκεί η δημοκρατική ηθική στον ανεπτυγμένο κόσμο. Αντίθετα, υποστήριζαν ότι η δημοκρατία δύναται να λάβει χώρα μόνο αν τα καθεστώτα συναινέσουν και όχι με εξαναγκασμό. Συνεπώς, υπήρχε ο κίνδυνος να συνδεθούν οι προσπάθειες εκδημοκρατισμού με τη διάθεση κυριαρχίας του ανεπτυγμένου κόσμου. Ο R. Youngs αναλύοντας μία σειρά από δημόσιους διαλόγους των αναλυτών από τη δεκαετία του 1990 υπογραμμίζει ότι τελικά επήλθε συναίνεση όχι μόνο για την αναποτελεσματικότητά των μέτρων εξαναγκασμού αλλά και για την αντιπαραγωγικότητά τους με εξαίρεση πολύ συγκεκριμένες περιπτώσεις όπως λ.χ. όταν οι εγχώριοι μεταρρυθμιστές αναζητούν τιμωρητικά μέτρα σε οξεία οικονομική κρίση ενώ **επίκειται άμεση αλλαγή κυβέρνησης**. Όσον αφορά τη δεύτερη προσέγγιση, τη θετική, το μέσο που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι η **διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό (democracy assistance)** δηλαδή η χρήση της **αναπτυξιακής διεθνούς βοήθειας (development assistance)** ειδικά για τη χρηματοδότηση σχεδίων (project) που σκοπεύουν στην

ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών και πρακτικών. Πρόκειται για «εκλεπτυσμένα» σχέδια «πολιτικής βοήθειας» (political aid) με θετική χρήση που σκοπεύουν στη ενίσχυση της δημοκρατικής θεσμικής ικανότητας. Η διεθνής βοήθεια κατευθύνεται αφενός στα προ - μεταβατικά μη δημοκρατικά κράτη και σκοπεύει στη δημιουργία ενός αυτόνομου πολιτικού χώρου για την ενίσχυση της αντιπολίτευσης και την υποστήριξη της κοινωνίας των πολιτών με την υπόσχεση προστασίας από τη διεθνή κοινότητα και τη διάχυση νέων ιδεών και πληροφοριών. Σε μετα - μεταβατικά κράτη υποστηρίζει τη θεσμική ενδυνάμωση της νέας δημοκρατίας. Ωστόσο, οι σκεπτικιστές αλλά και πολλές εμπειρικές μελέτες που αναφέρουμε και στην παρούσα εργασία, ανέδειξαν τα όρια της αποτελεσματικότητας της θετικής διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό. Σε κάθε περίπτωση στην παρούσα εργασία, θα επικεντρωθούμε στο συγκεκριμένο είδος διεθνούς βοήθειας (Youngs, 2001: 21-24).

2. ΦΙΛΟΣΟΦΙΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΠΡΩΘΗΣΗΣ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΥ

Η αμφισβήτηση της θεωρίας της μεταβασιολογίας και της μονόπλευρης θεώρησης του εκδημοκρατισμού ως πολιτικής διαδικασίας προσανατολισμένης σχεδόν αποκλειστικά στις εκλογές και τα πολιτικά κόμματα αλλά και εμπειρικές μελέτες για υβριδικά καθεστώτα που κινούνται στην γκρίζα ζώνη οδήγησε στην εμφάνιση νέων θεωριών πιο ολιστικών όπως ήδη ειπώθηκε παραπάνω (βλ παραπάνω υπό 1.3 -κριτική του σύγχρονου εκδημοκρατισμού), γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την ανάδυση δύο θεμελιώδων (core approaches) διαφορετικών προσεγγίσεων – φιλοσοφιών για την προώθηση της διεθνούς βοήθειας, την πολιτική και την αναπτυξιακή, τις οποίες αποτύπωσε ο T. Carothers το 2009, ένας από τους πιο εξέχοντες αμερικανούς ειδικούς του εκδημοκρατισμού, στο άρθρο του «Democracy Assistance: political vs developmental?». Οι δύο βασικές θεωρίες είναι αποτέλεσμα της «*διαδικασίας διαφοροποίησης (diversification)* που υφίσταται το πεδίο της διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό κατά τη διάρκεια της εξελικτικής του πορείας όσον αφορά τους δρώντες, το γεωγραφικό εύρος των κρατών αποδεκτών και το είδος των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνει». Σε κάθε προσέγγιση, η δημοκρατία και ο εκδημοκρατισμός ερμηνεύονται διαφορετικά.

Αφενός, στην **πολιτική προσέγγιση** «η έννοια της δημοκρατίας είναι καθαρά πολιτική και σπάνια οι υπέρμαχοί της την επεκτείνουν και σε θεσμικές αλλαγές κοινωνικού και

οικονομικού χαρακτήρα. Αναφέρεται σε μία σχετικά στενή ερμηνεία της δημοκρατίας που εστιάζει στις θεμελιώδεις πολιτικές διαδικασίες δηλαδή στις ανταγωνιστικές εκλογές, τα πολιτικά και ατομικά δικαιώματα και τις πολιτικά προσανατολισμένες κοινωνίες των πολιτών, μία άποψη της δημοκρατίας ως διαδικασία πολιτικού αγώνα των δημοκρατικών έναντι των αντιδημοκρατικών δυνάμεων. Ως προς τη μέθοδο υποστήριξης της δημοκρατίας, είναι η παροχή διεθνούς βοήθειας προς τις δημοκρατικές δυνάμεις της χώρας όπως αυτές γίνονται αντιληπτές από τους εξωτερικούς δημοκρατικούς υπερασπιστές προκειμένου να ενδυναμωθούν στον πολιτικό τους αγώνα. Ο πυρήνας των εργαλείων που χρησιμοποιεί είναι η ενίσχυση της διαδικασίας των εκλογών με ανεξάρτητες Εκλογικές Επιτροπές αλλά και η θεσμική ενίσχυση της ανεξαρτησίας του δικαστικού τομέα, των ΜΜΕ και η ενδυνάμωση της νομοθεσίας και των δικαιώματων». Σε αυταρχικά καθεστάτα, η διεθνής βοήθεια παίρνει τη μορφή της υποστήριξης σε πολιτικούς αντιπάλους και εξόριστες ομάδες αντιπολίτευσης. Σε ημιαυταρχικά καθεστάτα, η διεθνής βοήθεια λαμβάνει μορφή εκπαίδευσης της αντιπολίτευσης για την πολιτική εκστρατεία πριν την επικείμενη εκλογική αναμέτρηση παράλληλα με βοήθεια σε πολιτικά ενεργές οργανώσεις που ενεργοποιούν τους πολίτες να συμμετέχουν στις εν λόγω εκλογές ή σε ανεξάρτητα ΜΜΕ για να εξασφαλίσουν πρόσβαση στην πολιτική πληροφόρηση.

Αφετέρου, η αναπτυξιακή προσέγγιση «ερμηνεύει ευρέως την έννοια της δημοκρατίας, πέρα από τον πολιτικό ορισμό, εντάσσοντας και κοινωνικοοικονομικά κριτήρια για να συμπεριλάβει τις έννοιες της ισότητας και της δικαιοσύνης» και επομένως τα κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα δεν είναι λιγότερο σημαντικά από τα πολιτικά και τα ατομικά. «Ως προς την έννοια του εκδημοκρατισμού, αυτός εκλαμβάνεται ως μία αργή, συνεχής και μακροπρόθεσμη διαδικασία αλλαγής που βασίζεται σε αλληλοσχετιζόμενους πολιτικούς και κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες ανάπτυξης. Η δημοκρατία, για τους υπέρμαχους της προσέγγισης αυτής, δεν είναι αυτοσκοπός αλλά είναι καθοριστικός παράγοντας στη γενικότερη διαδικασία εθνικής ανάπτυξης. Τα εργαλεία που προτείνονται από τους υπέρμαχους αυτής της σχολής σκέψης είναι τα ακόλουθα: τους ενδιαφέρουν τα βασικά στοιχεία της δημοκρατικής διακυβέρνησης, όπως η διαφάνεια και η λογοδοσία επειδή συμβάλλουν με αιτιώδη συναφεια σε μία πιο ισότιμη εν γένει κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και αντίστροφα. Οι μέθοδοι προώθησης της δημοκρατίας είναι πιο έμμεσοι, όπως το χτίσιμο της κρατικής ικανότητας (*state capacity*) και της χρηστής διακυβέρνησης, των πολιτικών θεσμών με τεχνοκρατικό, απολίτικο χαρακτήρα,

αποφεύγοντας δραστηριότητες που μπορεί να εκληφθούν ως πολιτικά συγκρουσιακές. Προωθεί την εταιρική σχέση με την κυβέρνηση υποδοχής, ενισχύεται η ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών δίνοντας έμφαση σε τοπικά αναπτυξιακά πρότζεκτ με σκοπό την αντιμετώπιση των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων και όχι σε εθνικές πολιτικές δράσεις προώθησης (advocacy) ούτε τη στήριξη ΜΚΟ με ρόλο εγγυητή (watchdog work). Τέλος, η έμφαση εντοπίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα και ειδικότερα τα κοινωνικοοικονομικά που θεωρείται ότι πηγάζουν από οικουμενικές νομικές αρχές και καθιστούν πιο εύκολα αποδεκτή τη διεθνής βοήθεια από τις χώρες υποδοχής ως μη επεμβατική». Ο R. Youngs, τονίζει ότι η αναπτυξιακή προσέγγιση υποστηρίζει τη «δημοκρατία ως διαδικασία» και όχι τη «δημοκρατία ως προϊόν», εφόσον η πολιτική αλλαγή θα επέλθει ως μέρος μιας γενικότερης διαδικασίας κοινωνικοοικονομικού εκμοντερνισμού (Carothers, 2009: 5-9).

Επομένως, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η αναπτυξιακή προσέγγιση ευνοεί την προώθηση της **δημοκρατικής διακυβέρνησης**, έννοια που θεωρείται ως πιο ουδέτερη από αυτήν της δημοκρατίας και άρα εφαρμοστέα σε όλα τα κράτη. Ισοδυναμεί με τη λειτουργία του εθνικού πολιτικού, οικονομικού και διοικητικού συστήματος σύμφωνα, αφενός, με τις αρχές της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του κράτους δικαίου και αφετέρου με τους δημοκρατικούς θεσμούς όπως τις ελεύθερες εκλογές, το χωρισμό των εξουσιών και την ελεύθερη άσκηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων (José Luis ROCHA, 2004: 2).

Από την παραπάνω ανάλυση, προκύπτει επίσης ότι η έννοια της **χρηστής διακυβέρνησης** που εμφανίστηκε πρώτα στα προγράμματα της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου τη δεκαετία του 1980, συνδέθηκε με τον εκδημοκρατισμό με τον στόχο να εφαρμοστεί μία πιο απολίτικη έννοια που περιλαμβάνει έννοιες όπως αποδοτικότητα, διαφάνεια, λογοδοσία της δημόσιας πολιτικής, καταπολέμηση της διαφθοράς και του πελατειακού κράτος, ενισχύση της κρατικής ικανότητας μέσω της ενδυνάμωσης του νομικού πλαισίου και του εκσυγχροισμού της δημόσιας διοίκησης (Youngs, 2001: 16,17).

3. ΕΠΙΤΥΧΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΓΙΑ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟ

Στην προηγούμενη ενότητα παρουσιάστηκε ο θεωρητικός διάλογος γύρω από τη «στρατηγική διάκριση» (Carothers, 2009) ανάμεσα στις δύο διαφορετικές προσεγγίσεις για την προώθηση της δημοκρατίας, της πολιτικής και της αναπτυξιακής. Η ανάγκη εμφάνισης πολλαπλών προσεγγίσεων συνδέεται άμεσα με τις αποτυχίες που κατέγραψε η διεθνής αναπτυξιακή διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό ειδικά σε χώρες που δεν εντάσσονται σε καθαρά και συνεκτικά μονοπάτια πολιτικής μετάβασης και γι' αυτό το λόγο η πολιτική θεωρία και η διεθνής κοινότητα της προώθησης του εκδημοκρατισμού χρειάστηκε να προσαρμόσει τις επιλεγμένες στρατηγικές της για πιο αποτελεσματική παροχή διεθνής βοήθειας.

Όπως έχει επικρατήσει στη θεωρία και στην πράξη, η αναπτυξιακή λογική έχει συνδεθεί με την Ευρώπη ενώ η πολιτική λογική θεωρείται ότι εφαρμόζεται από τις ΗΠΑ. Ωστόσο, τα προγράμματα δημοκρατικής διεθνούς βοήθειας των ΗΠΑ, αριθμητικά, είναι πρωτίστως αναπτυξιακά αλλά τόσο εσωτερικά όσο και διεθνώς έχει κυριαρχήσει η εικόνα της δημοκρατικής διεθνούς βοήθειας των ΗΠΑ ως επιβολή καθεστωτικής αλλαγής με εξαναγκαστικό τρόπο. Υπεύθυνη για αυτή την εικόνα ήταν η πολιτική της διοίκησης του Μπους στην περίπτωση της επέμβασης στο Ιράκ το 2003, όταν η διεθνής κοινότητα ταύτισε την αμερικανική δημοκρατική βοήθεια με την αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ που ήταν μία ακραία εφαρμογή της πολιτικής σχολής. Εντούτοις, σύμφωνα με τον T. Carothers, η διαίρεση αυτή είναι μία απλοϊκή γενίκευση και ενέχει λάθος βάση ανάλυσης διότι και οι δύο προσεγγίσεις εφαρμόζονται σε αμφότερες πλευρές του Ατλαντικού, σε διαφορετικές βέβαια αναλογίες ενώ κάθε προσέγγιση παρουσιάζει θετικά και αρνητικά στοιχεία τα οποία αναδεικνύονται ανάλογα με τον τρόπο που εφαρμόζονται σε έκαστη χώρα.

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, κρίνουμε ως πιο κατάλληλο κριτήριο για να αξιολογήσουμε την επιτυχία της χορηγούμενης διεθνούς βοήθειας, την αποτελεσματικότητά της, δηλαδή εάν πέτυχε το σκοπό της που είναι η προώθηση της ουσιαστικής και πλήρους δημοκρατίας που περιλαμβάνει, πέρα από την πολιτική φιλελευθεροποίηση, και την ενσωμάτωση και τη συμμετοχή όλων των κοινωνικών ομάδων στα κοινά και στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας και της συμμετοχής στη δημοκρατική αλλαγή.

Σημειωτέον είναι ότι οι διεθνείς δωρητές από τη δεκαετία του 1970 αξιολογούν συνήθως τη δημοκρατική πρόοδο στις χώρες αποδέκτες με βάση τις κλίμακες

αξιολόγησης (Rating) της αμερικάνικης ΜΚΟ Freedom House που περιέχει κυρίως δύο κριτήρια, τις πολιτικές και τις ατομικές ελευθερίες (political freedom and civil liberties) και τον Polity index change (Knack, 2004 :262).

3.1 Θεωρητικός διάλογος για την επιτυχία της πολιτικής-αναπτυξιακής προσέγγισης

Όσον αφορά τις δύο προσεγγίσεις που εκφράζει ο Carothers, καταγράφονται τα ακόλουθα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά τους. Οι υπέρμαχοι της αναπτυξιακής προσέγγισης ασκούν κριτική στην πολιτική προσέγγιση επειδή δύναται να γίνει εύκολα συγκρουσιακή έναντι των κυβερνήσεων υποδοχής ενώ οι υπέρμαχοι της πολιτικής προσέγγισης κατηγορούν την αναπτυξιακή ως πολύ θολή και αναποφάσιστη δεδομένου ότι πολλοί ηγέτες παίζουν ένα παιχνίδι με τη διεθνή κοινότητα, όπου φαινομενικά δείχνουν να προχωρούν σε μεταρρυθμίσεις προκειμένου να εξασφαλίσουν σημαντικά ποσά εξωτερικής πολιτικής διεθνής βοήθειας, πλην όμως, αποφεύγουν αλλαγές που οδηγούν στον αυθεντικό εκδημοκρατισμό.

3.1.1 Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της πολιτικής προσέγγισης

Το θετικό στοιχείο της πολιτικής προσέγγισης είναι ότι επικεντρώνεται σε ένα τομέα κλειδί για τη δημοκρατική πρόοδο, τον πολιτικό ανταγωνισμό, την πολιτική ελευθερία και τις ικανότητες των πολιτικών παικτών. Για το λόγο αυτό, σκοπεύει στις ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις και όχι απλά σε μεταρρυθμίσεις βιτρίνα όπως λόγου χάριν μπορεί να συμβεί με τις κοινωνικοοικονομικές αλλαγές.

Οι βασικές αδυναμίες του είναι το αντίστροφο των δυνάμεών της, δηλαδή η εστίαση μόνο στην πολιτικό ανταγωνισμό και ειδικά στις εκλογές είναι ανεπαρκής και περιοριστική οπτική της διαδικασίας εκδημοκρατισμού διότι ακόμη και αν επετεύχθησαν δίκαιες εκλογικές διαδικασίες, το πολιτικό σύστημα μπορεί να μην έχει πετύχει την ένταξη, την εκπροσώπηση και τη συμμετοχικότητα των πολιτών.

3.1.2 Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της αναπτυξιακής προσέγγισης

Η έμφαση σε μικρής έκτασης αλλαγές και λιγότερο πολιτικοποιημένους τομείς μπορεί να επιτρέψει στους δωρητές την πρόσβαση σε χώρες με αυταρχικά καθεστάτα. Για

μετά μεταβατικά καθεστώτα είναι χρήσιμη η προσέγγιση για την προώθηση βιώσιμων αλλαγών σε τομείς όπως η υποστήριξη θεσμών του κράτους δικαίου, για ευρύτερη κοινωνικοοικονομική μεταρρύθμιση που οδηγούν σε πιο ευρεία αλλαγή και έτσι η προσέγγιση να εφαρμοστεί ως έμμεση στρατηγική για να επηρεάσει και την κοινωνία. Ωστόσο, οι σκεπτικιστές απέναντι στην παρούσα προσέγγιση, θεωρούν ότι τα προγράμματα που εκπονούνται είναι ανώδυνα και αναποτελεσματικά με αποτέλεσμα να μην οδηγούν σε ευρύτερη πολιτική αλλαγή (Carothers, 2009: 9,10).

3.2. Εμπειρικές μελέτες σε διεθνές επίπεδο

Με σκοπό να αναζητήσουμε συγκεκριμένες αιτίες για την επιτυχία ή την αποτυχία των προγραμμάτων διεθνής βοήθειας εκδημοκρατισμού θα αναφερθούμε επιγραμματικά σε χαρακτηριστικά διεθνή παραδείγματα που μας επιτρέπουν να εξάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα.

3.2.1. Παραδείγματα επιτυχιών πολιτικής προσέγγισης

Η Κίνα θεωρείται επιτυχημένο παράδειγμα επειδή λόγω της ημιαυταρχικής μορφής του καθεστώτος η διεθνής βοήθεια που δόθηκε στην αντιπολίτευση και στην κοινωνία των πολιτών επέτρεψε μία συνεχή πολιτική αλλαγή. Έτερα επιτυχημένα παραδείγματα εξωτερικής δημοκρατικής υποστήριξης θεωρούνται οι « εκλογικές επαναστάσεις» στη Σερβία, Ουκρανία και Γεωργία.

3.2.2 Παραδείγματα επιτυχιών αναπτυξιακής προσέγγισης

Η αναπτυξιακή προσέγγιση είχε αποτέλεσμα στο Καζακστάν, ημιαυταρχικό καθεστώς όπου η κυβέρνηση ήταν ανοικτή σε κοινωνικοοικονομική μεταρρυθμιστική δυναμική και σε βελτίωση της διακυβέρνησης.

3.2.3 Παραδείγματα αποτυχιών πολιτικής προσέγγισης

Στην περίπτωση της Κούβας και της Μπούρμα (σημερινής Μιανμάρ), η υποστήριξη των εξόριστων αντιφρονούντων και των ΜΜΕ δεν απέδωσε τα επιθυμητά

αποτελέσματα λόγω του εξαιρετικά εσωτερικού περιοριστικού πλαισίου και επειδή υπήρχε απουσία εσωτερικής αντιπολιτευτικής δύναμης.

3.2.4 Παραδείγματα αποτυχιών αναπτυξιακής προσέγγισης

Σε περιπτώσεις όπως το Βιετνάμ ή η Τυνησία, η κοινωνικοοικονομική διεθνής βοήθεια, η υποστήριξη της νομικής μεταρρύθμισης, η ενδυνάμωση της τοπικής κυβέρνησης και άλλα έμμεσα μέτρα δεν συνέβαλαν σε αξιομνημόνευτες διαδικασίες ευρύτερης εθνικής δημοκρατικής πολιτικής αλλαγής παρά την εμφάνιση μίας δυναμικής κοινωνικοοικονομικής προόδου. Επίσης, αξιομνημόνευτη είναι και η περίπτωση της Αιγύπτου, όπου οι μεταρρυθμίσεις που διεξάχθηκαν ήταν «βιτρίνας» και κενές περιεχομένου (Carothers, 2009 : 11,12).

3.3 Επισκόπηση της διεθνούς αναπτυξιακής βοήθειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για εκδημοκρατισμό

Προτού αναλύσουμε τις επιτυχίες και τις αποτυχίες της προσπάθειας εκδημοκρατισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής ΕΕ), κρίνεται αναγκαίο να προβούμε σε μία επισκόπηση των πολιτικών που χρησιμοποιεί η ΕΕ για τον παραπάνω σκοπό.

3.3.1 Ιστορική ανασκόπηση της διεθνούς βοήθειας της ΕΕ για εκδημοκρατισμό

Αφού προβήκαμε σε μία σύντομη ανασκόπηση των πρώτων διεθνών προσπαθειών παροχής διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό, κρίνεται σκόπιμο, στο σημείο αυτό, η έμφαση στην έρευνά μας να δοθεί σε μία συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης χορηγού διεθνούς βοήθειας για να απεικονιστεί με συγκεκριμένα παραδείγματα το υπό έρευνα ζήτημα των επιτυχιών - αποτυχιών. Για το σκοπό αυτό επιλέχθηκε η ΕΕ, επειδή, μαζί με τα κράτη μέλη της, αποτελεί το σημαντικότερο χορηγό αναπτυξιακής διεθνούς βοήθειας στον κόσμο ενώ η πλειοψηφία των παρατηρητών συμφωνούν ότι η ΕΕ έχει εδραιωθεί ως ένας διεθνής παίκτης δεσμευμένος σε ιδεαλιστικές και κανονιστικές πολιτικές στην εξωτερική του πολιτική αμφισβητώντας το ρεαλιστικό υπόδειγμα και εξάγοντας ευρωπαϊκούς κανόνες στο εξωτερικό περιβάλλον μέσω πολυμερών θεσμών. Η αξιοπιστία της ΕΕ σαν υποστηρικτής των δημοκρατικών κανόνων αυξήθηκε σε

σύγκριση με αυτή των ΗΠΑ πρόσφατα (Youngs, 2010). Επίσης, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, η ΕΕ με την πάροδο του χρόνου έχει καταφέρει να εξελίξει τη διεθνή βοήθεια της για τον εκδημοκρατισμό με συστηματικό τρόπο διαθέτοντας ποικίλλα μέσα, πολιτικές και εργαλεία για να πετύχει το σκοπό της, ενώ, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι έχει διευρυνθεί εντυπωσιακά το γεωγραφικό εύρος των δράσεών της από το 1990 που ξεκίνησε πιο συστηματικά τη χορήγηση της εξεταζόμενης διεθνούς βοήθειας.

Ήδη από τη δεκαετία του 1970 ξεκίνησε τις προσπάθειες εκδημοκρατισμού με την εμπλοκή των ευρωπαϊκών θεσμών στην προώθηση της δημοκρατίας στην ίδια την Ευρώπη, ειδικά στην Ισπανία και στην Ελλάδα. Ωστόσο, έκτοτε, το γεωγραφικό πεδίο δράσης της έχει επεκταθεί εντυπωσιακά: Ασία, Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική (εφεξής MENA), Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη (εφεξής ΑΚΕ), χώρες πρώην Σοβιετικής Ένωσης, Λατινική Αμερική και τέλος Αφρική. **Τη δεκαετία του 1980** οι προσπάθειες της για δημοκρατική προώθηση συνέπεσαν με την ενδυνάμωση των ευρωπαϊκών θεσμών, όταν η Επιτροπή απέκτησε αυξημένο πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξωτερικές υποθέσεις της Ένωσης. **Από τη δεκαετία του 1990**, στο μεταψυχροπολεμικό πλαίσιο, η ΕΕ επεδίωκε σχεδόν με μεσσιανικό τρόπο τη διεθνοποίηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας ως εργαλείο κλειδί της εξωτερικής της πολιτικής, δεδομένου ότι λειτούργησε στο εσωτερικό της ΕΕ φέρνοντας την ειρηνική συνύπαρξη (Pace, 2009: 39). Η πολιτική αυτή πέτυχε σε κάποιο βαθμό για τις πρώην κομμουνιστικές χώρες της ΑΚΕ όμως έχει αποδειχτεί ότι αντιμετωπίζει ιδιαίτερες προκλήσεις σε άλλες περιοχές όπως στη Μεσόγειο.

Συγκεκριμένα, η **διαδικασία προσχώρησης των χωρών ΑΚΕ** στην ΕΕ, που θεωρείται η πιο πετυχημένη πολιτική της ΕΕ, αποτελεί ένα παράδειγμα της χρήσης της αναπτυξιακής ατζέντας για την προώθηση και της πολιτικής διάστασης. Οι πολιτικοί στόχοι, μέσω του προγράμματος PHARE, αποτελούσαν μέρος ενός ευρύτερου πακέτου μείζονων οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Επιπλέον η ΕΕ επεδίωκε να εντάξει το σύνολο των μείζονων πολιτικών δράσεων και όχι να ευνοεί μόνο ορισμένους παίκτες έναντι άλλων ενώ η προσέγγιση για τη δημοκρατική πολιτική αλλαγή ήταν εξαιρετικά σταδιακή. Ωστόσο, η διαδικασία προσχώρησης λειτούργησε με σχετικά αυστηρές πολιτικές αιρεσιμότητες για διεθνή βοήθεια σχετικές με ανθρώπινα δικαιώματα και τυπική δημοκρατία, που κατακρίθηκαν από κάποιους συγγραφείς όπως

ο Kearns το 1996 για δεσμευμένη διεθνής βοήθεια (tying aid) (Grugel, 2002: 213). Τα παραπάνω στοιχεία της διαδικασίας διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό των ΑΚΕ οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ΕΕ χρησιμοποίησε ένα μείγμα αναπτυξιακής και πολιτικής θεώρησης. Συνάγεται λοιπόν ότι η προσπάθεια εκδημοκρατισμού των ΑΚΕ δεν χαρακτηριζόταν από το όραμα ενός ιδεαλιστικού πλήρους εκδημοκρατισμού. Επίσης, μέρος της πολιτικής για τις ΑΚΕ ήταν η προσπάθεια εμπλοκής της κοινωνίας των πολιτών στη διαδικασία υπέρ της δημοκρατίας ενισχύοντας το σκοπό της ενεργούς ενασχόλησης με τα κοινά (citizenship awareness) ενώ περιλαμβάνονται και ρήτρες για τη χρηστή διακυβέρνηση. Η συνολική επιτυχία των πολιτικών για την περιοχή ΑΚΕ κρίθηκε ανάμεικτη. Στις χώρες που οι μεταβάσεις στη δημοκρατία και την ελεύθερη αγορά έτυχαν εγχώριας υποστήριξης και συγκατάθεσης, η χρηματοδοτική διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό της ΕΕ ήταν νομιμοποιημένη και άρα υποστηρικτική (λ.χ. Τσεχία και Ουγγαρία). Τουναντίον, σε χώρες όπως η Ρουμανία, όπου η πολιτική κουλτούρα τείνει προς την παθητικότητα και την εξάρτηση, όπου επιπλέον οι πολιτικές ελίτ δεν έχουν πεισθεί για τις αξίες της δημοκρατίας και οι δημοκρατικές παραδόσεις είναι αδύναμες οι προσπάθειες της χορηγούμενης διεθνούς βοήθειας δεν ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικές (Grugel :126-128).

Ειδικότερα, η σταδιακή ενσωμάτωση της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών στις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ ξεκίνησε από το **1992** με τη **Συνθήκη του Μάαστριχτ** που αναβάθμισε τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία σε σκοπό τόσο της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας (**ΚΕΠΠΑ**) όσο και του πυλώνα της αναπτυξιακής συνεργασίας της ΕΕ. Αναπτύχθηκαν πολλαπλά μέσα προώθησής τους στις εξωτερικές σχέσεις όπως παραδοσιακή διπλωματία, πολιτικός διάλογος, ενσωμάτωση ρητρών δημοκρατίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις εταιρικές συμφωνίες και τα προγράμματα βοήθειας. Η ατζέντα δημοκρατικής προώθησης ήταν στενά συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της ΕΕ ως διεθνούς δρώντος και την προσπάθεια να αποκτήσει εσωτερική και εξωτερική νομιμοποίηση πέρα από τη δύναμή της στο διεθνές εμπόριο. Επομένως, το χτίσιμο μίας ταυτότητας ως κοινότητας αξιών που περιλάμβανε τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου κατέστη αναγκαίο (Van Hallen, 2015: 22).

Μετά τη **Συνθήκη της Λισαβόνας** που τέθηκε σε ισχύ το 2009, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατία ενισχύθηκαν αφού αναδείχθηκαν σε θεμελιώδεις αρχές - αξίες για όλες τις δράσεις της ΕΕ (βλ. Άρθρο 2 Συνθήκης) ενώ τέθηκαν υπό την προστασία του πυλώνα της ΚΕΠΠΑ. Ο τελευταίος, ενισχύθηκε επειδή η ΕΕ απέκτησε νομική προσωπικότητα από το 2009 ενώ από το 2011, θεσπίστηκε το αξίωμα του Υπατου Εκπροσώπου για θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας που μεριμνά για τη μεγαλύτερη συνοχή της ΚΕΠΠΑ αλλά και η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης (**ΕΥΕΔ-European External action Service EEAS**), η διπλωματική υπηρεσία της ΕΕ με ένα δίκτυο 139 και πλέον αντιπροσωπειών σε όλο τον κόσμο που προωθεί τις αξίες και τα συμφέροντα της ΕΕ. Η νέα θεσμική αλλαγή δυνάμει ανέδειξε την ΕΥΕΔ σε κεντρικό φορέα στήριξης των αδ και της δημ (ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2018).

3.3.2 Πολιτικές της ΕΕ για προώθηση της δημοκρατίας στους εταίρους της

Η ΕΕ προωθεί τη δημοκρατία μέσω των ακόλουθων δύο πολιτικών:

- Η διεύρυνση του 2004 και η συνεπακόλουθη διεύρυνση των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ πυροδότησε μία νέα πολιτική, την **Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας** (European Neighbourhood Policy – εφεξής **ENP**-), της οποίας η εφαρμογή ξεκίνησε το 2003 με εκπόνηση Σχεδίων Δράσης (Action Plans -εφεξής **AP**), τα οποία θεσμοποίησαν τις κοινές αρχές της δημοκρατίας, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου. Η πολιτική αυτή διέπει τις σχέσεις της ΕΕ με **16** από τους **νότιους και ανατολικούς γείτονές** της, είναι ολιστική και προβλέπει πολιτική σύνδεση, οικονομική ολοκλήρωση και κινητικότητα των πληθυσμών με στόχο τη δημιουργία μιας ζώνης σταθερότητας, ευημερίας και δημοκρατίας τόσο με την προετοιμασία (δυνάμει) υποψηφίων για προσχώρηση χωρών όσο και με άλλα μέσα. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕ θα υποστηρίξει ενεργά τις δημοκρατικές αξίες και αρχές στη γειτονική περιοχή της, με την υποστήριξη των διεθνών ειρηνευτικών προσπαθειών στη Μέση Ανατολή υπέρ της λύσης των δύο κρατών. Εργαλείο για την υποστήριξη της πολιτικής γειτονίας είναι το Ευρωπαϊκό Μέσο Γειτονίας (ΕΜΓ) (ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2018).2

-Η δεύτερη πολιτική της ΕΕ που προωθεί τη δημοκρατία είναι η **πολιτική της αναπτυξιακής συνεργασίας**, ανθρωπιστικής διεθνής βοήθειας και αντιμετώπισης κρίσεων, που, ενώ ο πρωταρχικός στόχος της είναι η ριζική εξάλειψη της φτώχειας με την υιοθέτηση μιας βιώσιμης πολιτικής, στο πλαίσιο της αυτονομίας των ως άνω χωρών, η ΕΕ στηρίζει τις προσπάθειες εκδημοκρατισμού των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών. Έτσι, η ΕΕ μαζί με τα κράτη μέλη της αποτελούν το σημαντικότερο χορηγό αναπτυξιακής και ανθρωπιστικής βοήθειας στον κόσμο.

3.3.3 Εμπειρική μελέτη περίπτωσης: σχέσεις ΕΕ - MENA προώθησης εκδημοκρατισμού

Παρά το γεγονός ότι οι περισσότερες μελέτες επικεντρώθηκαν στις χώρες ΑΚΕ και των Ανατολικών Βαλκανίων για τις οποίες εφαρμόστηκε το εργαλείο της διεύρυνσης, στην παρούσα εργασία κρίθηκε σκόπιμο να επικεντρώσουμε την προσοχή μας στη μελέτη της περίπτωσης της δημοκρατικής διεθνής βοήθειας που παρέχει η ΕΕ **σε επτά χώρες της περιοχής MENA (Middle East and North Africa)**. Επιλέξαμε τη συγκεκριμένη περιοχή επειδή είναι μια περιοχή που αποτελεί ιδιαίτερη πρόκληση για την ευρωπαϊκή πολιτική διεθνούς βοήθειας εκδημοκρατισμού καθώς περιλαμβάνει μόνο αυταρχικά καθεστώτα ενώ συνδέεται με μία σειρά από προβληματισμούς γεωστρατηγικής φύσης για τα κράτη μέλη της ΕΕ. Η συγκεκριμένη περιοχή όμως επιλέχθηκε, πρωτίστως, λόγω των γεγονότων που έλαβαν χώρα το 2011 και έπειτα, που χαρακτηρίστηκαν αραβική άνοιξη από τους ειδικούς και σχετίζονται άμεσα με την πολιτική και τη διεθνή βοήθεια για εκδημοκρατισμό της ΕΕ στην περιοχή.

Ειδικότερα, οι μαζικές διαμαρτυρίες των λαών των χωρών της MENA που εκφράστηκαν κατά τη διάρκεια της αραβικής άνοιξης, επέτρεψαν ένα άνοιγμα για εκδημοκρατισμό «από τα μέσα», δηλαδή από τους ίδιους τους λαούς που σε πολλούς παρατηρητές γέννησε τις ελπίδες για την εμφάνιση του τέταρτου κύματος εκδημοκρατισμού. Παράλληλα με τον εκδημοκρατισμό «από τα μέσα» γεννήθηκε και ένα παράθυρο ευκαιρίας για την ΕΕ να ενισχύσει αυτόν τον εκδημοκρατισμό «από τα έξω». Πλην όμως, ταυτόχρονα με το παράθυρο ευκαιρίας, αναδείχθηκαν και οι αποτυχίες και τα όρια της διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό τόσο των διεθνών παικτών όσο και πρωτίστως της ΕΕ απέναντι στα ολοκληρωτικά καθεστώτα της περιοχής MENA. Αναμφισβήτητα, τα γεγονότα ήταν ένα παράθυρο ευκαιρίας για ουσιαστική μεταρρύθμιση των μηχανισμών της ΕΕ και του οράματός της, που μένει να αποδειχτεί σε ποιο βαθμό επετεύχθη. Κατ' επέκταση, η παρακάτω ανάλυση θα μας

επιτρέψει να εξάγουμε συμπεράσματα για το ρόλο της ΕΕ πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την αραβική άνοιξη στο πεδίο του εκδημοκρατισμού επτά χωρών της ΜΕΝΑ.

3.3.4 Θεσμικό πλαίσιο πολιτικών διεθνούς βοήθειας της ΕΕ για εκδημοκρατισμό στη ΜΕΝΑ

Στα μέσα του 1990 η πολιτική κατάσταση στην ΜΕΝΑ ήταν πολύ τεταμένη αφού χαρακτηρίστηκε από επιθέσεις ακραίων ισλαμιστών κυρίως στη Βόρεια Αφρική, στην Αλγερία και Αίγυπτο, γεγονός που προκάλεσε ανησυχία για την πιθανότητα διάχυσης της αστάθειας στην Ευρώπη αλλά και για την αποδυνάμωση της ευάλωτης Διαδικασίας Ειρήνευσης στη Μέση Ανατολή ανάμεσα στο Ισραήλ και τους Παλαιστινίους και τέλος ανησυχίες σχετικές με τις μεταναστευτικές ροές. Έτσι, η ΕΕ ανήσυχη για τις εξελίξεις υπέγραψε μία σειρά από νέας γενιάς διμερείς συμφωνίες συνεργασίας (Euro-Mediterranean Association Agreements -EMAA-) μεταξύ του 1995 και του 2002 με εννέα χώρες της ΜΕΝΑ που συνοδεύτηκαν από την πρώτη Ευρωμεσογειακή Διάσκεψη το 1995 μεταξύ 15 κρατών μελών της ΕΕ και 12 μεσογειακούς εταίρους (Αλγερία, Κύπρος, Αίγυπτος, Ισραήλ, Ιορδανία, Λίβανο, Μάλτα, Μαρόκο, Συρία, Τυνησία, Τουρκία και Παλαιστινιακή Αρχή) που υιοθέτησαν τη λεγόμενη Διακήρυξη της Βαρκελώνης, όπου θεσμοθετήθηκε η κοινή δέσμευση για την προώθηση της δημ και των αδ αυξάνοντας τη διεθνής βοήθεια ενώ παράλληλα ξεκίνησε η **Ευρω-Μεσογειακή Εταιρική Σχέση** (Euro Mediterranean Partnership – εφεξής **EMP**-). Η τελευταία, είναι ένα παράδειγμα της χρήσης της αναπτυξιακής ατζέντας προκειμένου να προωθηθεί και η πολιτική διάσταση, όπως ακριβώς και η συνεργασία με τις ΑΚΕ που αναλύσαμε πιο πάνω. Η πρώτη θεσμοποίηση των μέσων για προώθηση των κοινών αξιών συντελέστηκε.

Παράλληλα με το ήδη υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της ευρωμεσογειακής συνεργασίας, η **πολιτική** της ΕΕ για τη ΜΕΝΑ εντάχθηκε και στην **ENP** από το 2003, όταν εκπονήθηκαν **AP** που συμφωνούνταν διμερώς και μέσω αυτών τέθηκαν κριτήρια αξιολόγησης για την εφαρμογή των μέτρων και μηχανισμοί παρακολούθησης (monitoring) με εκθέσεις πρόοδου. Το ENP θεσμοποίησε για πρώτη φορά τη θετική αιρεσιμότητα και προσέφερε χρηματοδοτικά κίνητρα.

Στη συνέχεια, το 2008, υπεγράφη η **Ένωση για τη Μεσόγειο** (Union for the Mediterranean) που αντικατέστησε την EMP, η οποία όμως δεν περιέχει δεσμεύσεις πολιτικής για δημοκρατική στήριξη.

3.3.5 Μέσα και εργαλεία για τη δημοκρατική προώθηση στην περιοχή MENA πριν την αραβική άνοιξη

Τα μέσα (instruments) που δημιουργήθηκαν για τη δημοκρατική προώθηση στο πλαίσιο των δύο ανωτέρω πολιτικών, EMP και ENP, ήταν ο πολιτικός διάλογος, η διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό (democracy assistance) και η πολιτική αιρεσιμότητα βασιζόμενα αντίστοιχα στην πειθώ με σκοπό την «κοινωνικοποίηση» των φορέων στους κανόνες της ΕΕ, στην ενίσχυση της ικανότητας (capacity building) και την επιβράβευση αντί για τις κυρώσεις και τον εξαναγκασμό. Τα παραπάνω μέσα εφαρμόστηκαν αμοιβαίως από όλους τους εταίρους. Η εμπειρία δείχνει ότι κυρίως χρησιμοποιήθηκαν και μάλιστα ολοένα πιο αυξανόμενα τα δύο πρώτα «μαλακά» μέσα ενώ δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ η αρνητική αιρεσιμότητα ενώ η θετική αιρεσιμότητα καθοριζόταν από την προσέγγιση της συνεργασίας. Η ΕΕ δεν δημιούργησε ένα όραμα πέρα από την συνεργατική και θετική προσέγγιση, όμως ανέπτυξε μηχανισμούς επιρροής μέσα στο πλαίσιο των παραπάνω τριών μέσων.

Επίσης, μία σειρά από εργαλεία - προγράμματα εμφανίστηκαν με ρήτρες για την προώθηση της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το 1996 ξεκίνησε το **MEDA (mesures d'accompagnement)** δίνοντας τη δυνατότητα χρηματοδοτικής και τεχνικής διεθνής βοήθειας για μεγάλης κλίμακας προγράμματα δημ διεθνής βοήθειας πάντα σε συνεργασία με τους μεσογειακούς εταίρους αλλά και το **MEDA Democracy Programme (MDP)** που εκπονήθηκε για μικρότερης κλίμακας πρότζεκτ σε συνεργασία με τοπικές και διεθνείς ΜΚΟ και άλλους μη κρατικούς φορείς στη Μεσόγειο. Το 1999 ενοποιήθηκε το MDP με άλλα περιφερειακά προγράμματα για να δημιουργήσει το **European Initiative for Democracy and Human Rights (EIDHR)** που μετατράπηκε σε **Instrument** από το 2007. Επιπλέον, η ΕΕ εισήγαγε την **αρχή της διαφοροποίησης** που στόχο είχε τη προσαρμογή της συνεργασίας στις ανάγκες της κάθε χώρας. Το 2006 επίσης προστέθηκε στα μέσα και το **Governance Facility** που προσέφερε επιπλέον πόρους για αναπτυξιακή συνεργασία σαν επιβράβευση για μεταρρυθμίσεις χρηστής διακυβέρνησης. Τελευταίο μέσο που δημιουργήθηκε με τον προϋπολογισμό του 2007-2013 ήταν το **European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI)**, στο οποίο συγχωνεύθηκε το MEDA και αφορούσε και τους ανατολικούς της γείτονες ενοποιώντας ουσιαστικά τα μέσα στην ευρύτερη πολιτική ENP (Van Hullen, 2015 : 56,57).

3.3.6 Έμφαση στο μέσο της διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό (*Democracy assistance*):

Ήταν το πρώτο μέσο που χρησιμοποιήθηκε για τη δημοκρατική προώθηση από τις αρχές του 1990. Εφαρμόστηκε με τη μορφή «ενίσχυσης ικανότητας» (capacity building) για κρατικούς και μη κρατικούς φορείς. Η ΕΕ, με σκοπό την πορώθηση του συγκεκριμένου μέσου, δημιούργησε μία σειρά από προγράμματα και προϋπολογισμούς και διοχέτευσε τους πόρους της μέσω δύο καναλιών:

-το πρώτο κανάλι, το **Ευρωπαϊκό Μέσο για τη Δημοκρατία και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου** (European Instrument for Democracy and Human Rights -εφεξής **EIDHR**-) είναι ένα θεματικό χρηματοδοτικό μέσο που ακολουθεί μία bottom-up προσέγγιση αφού σκοπός του είναι να προωθεί τη δημ και τα αδ σε συνεργασία κυρίως με τοπικούς και διεθνείς μη κρατικούς φορείς σύμφωνα με την αρχή της διαφοροποίησης (σύμφωνα με τις ανάγκες τους). Η Επιτροπή αναφέρει ότι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 ήταν σπάνια τα πρότζεκτ που εφαρμόστηκαν στη Μεσόγειο με εξαίρεση την Αλγερία, Ιορδανία, Μαρόκο, Τυνησία. Το **1999**, το **EIDHR** θεσμοποιήθηκε περαιτέρω και εστίαζε στις θεματικές της δημ, χρηστής διακυβέρνησης, κράτους δικαίου και αδ ενώ χρηματοδοτούσε και αποστολές εκλογικής παρακολούθησης της ΕΕ. Από το 2001 άρχισαν να εφαρμόζονται μικρο πρότζεκτ σε 7 αραβικές γειτονικές χώρες – στόχους που ελάμβαναν υπόψη τους και τις προτάσεις των ίδιων των χωρών. Μέχρι το 2006, η χρηματοδότηση του συγκεκριμένου εργαλείου ήταν πολύ περιορισμένη αλλά μετά το 2007 η μέση χρηματοδότηση του EIDHR αυξήθηκε αγγίζοντας σε ετήσιο μέσο επίπεδο χώρας τα 2,2 εκ. € το 2007-2010.

-Δεύτερο κανάλι ήταν τα περιφερειακά της προγράμματα για εξωτερική συνεργασία που υπόκεινται σε διμερείς χρηματοδοτικές συμβάσεις και άρα χρήζουν της συγκατάθεσης και τις περισσότερες φορές της άμεσης εμπλοκής του καθεστώτος εταίρου. Αρχικά το **MEDA** και **MEDA II** (1996-2007) και μετέπειτα το **ENPI** προγράμματα που ακολουθούν την top-down προσέγγιση σε συνεργασία με κρατικούς φορείς στη χώρα στόχο και κατευθυνόμενα σε πιο παραδοσιακή αναπτυξιακή διεθνής βοήθεια. Από το 2000 αυξήθηκαν οι χρηματοδοτήσεις και τα μερίδια τους στη συνολική χρηματοδότηση της ΕΕ. Το πρώτο **MEDA** πρόγραμμα περιλάμβανε μεγάλης κλίμακας σχέδια που είχαν ως πρωταρχικό στόχο την οικονομική και κοινωνική

μεταρρύθμιση και στο πλαίσιο αυτό την ενίσχυση και της δημοκρατίας. Όπως βλέπουμε στον παρακάτω πίνακα, το 1999 ξεκίνησαν τα πρώτης γενιάς σχετικά μικρά πρότζεκ με Μαρόκο και Αλγερία, των οποίων όμως οι χρηματοδοτήσεις διοχετεύονταν μέσω της κυβέρνησης. Τα πρότζεκτ κάλυπταν πολλές θεματικές από ενίσχυση της χρηστής διακυβέρνησης μέχρι και κτπ, μμε, αδ και δημ. Στο **ENPI** ρητά αναφέρεται ότι χρηματοδοτούνται σχέδια εκδημοκρατισμού ενώ διευρύνθηκε εν γένει το πεδίο της συνεργασίας. Με εξαίρεση την Τυνησία, η ΕΕ ανέπτυξε πρότζεκτ και με τους επτά μεσογειακούς της εταίρους το 2007-2010. Ο παρακάτω πίνακας καταγράφει μία σταδιακή αύξηση και των δύο καναλιών χρηματοδότησης και ειδικά του περιφερειακού, η μέση χρηματοδότηση του οποίου αυξήθηκε σε 5,5 εκ. € ανά χώρα ετησίως την περίοδο 2007-2010 (Van Hullen, 2015 :58-64).

Πίνακας 1 Διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό (σε εκ. €) κατά μέσο όρο ανά έτος

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Country	Thematic			Regional		
	MDP 1996–1998	EIDHR I 2000–2006	EIDHR II 2007–2010	MEDA I 1999	MEDA II 2000–2006	ENPI 2007–2010
Algeria	0.46	1.02	1.30	5.00	6.89	4.25
Egypt	0.30	0.96	3.62	0.00	3.57	10.00
Jordan	0.37	0.29	2.88	0.00	1.00	4.25
Lebanon	0.37	0.70	4.83	0.00	1.43	5.50
Morocco	0.76	0.50	2.47	4.00	4.67	7.00
Syria	0.08	0.14	0.02	0.00	0.29	7.50
Tunisia	0.08	0.25	0.30	0.00	4.81	0.00
Average	0.35	0.55	2.20	1.29	3.24	5.50

Note: The compilation was updated for 2007–2010 based on the European Commission's database on Beneficiaries of Grants and Contracts for the EIDHR (European Commission 2014a) and ENPI.

Source: van

60

(72 sur 254)

3.3.7 Έμφαση στο μέσο της θετικής αιρεσιμότητας (*positive conditionality*)

Οι όροι που χρησιμοποιούνται γι' αυτό το μέσο είναι το «δημοκρατικό μπόνους» (*democratic bonus*), τα κίνητρα (*incentives*), *ex ante conditionality*, *rewards based* το οποίο έρχεται σε αντίθεση με την εκ των υστέρων (*ex poste*) εφαρμογή της αιρεσιμότητας. Προτιμήθηκε η υιοθέτηση του μέσου αυτού από την ΕΕ σε σύγκριση με την αρνητική αιρεσιμότητα των κυρώσεων επειδή κρίθηκε λιγότερο παρεμβατικό και άρα πιο εύκολα αποδεκτό από τους αποδέκτες (Youngs, 2001: 26). Η ΕΕ εισήγαγε μία ρητώς θετική αιρεσιμότητα (*positive conditionality*) που βασίζεται στην επιβράβευση (*rewards based*) στις ευρωεσογειακές σχέσεις το 2003 όταν θεσμοποιήθηκε η ENP. Η απόφαση για την επιβράβευση εναπόκειται στην ΕΕ αλλά τα κριτήρια αξιολόγησης, η παρακολούθησή τους (*monitoring*) και η επιβράβευση υπό τη μορφή του «προχωρημένου καθεστώτος (*advanced status*)» είναι αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης και συνεργασίας με τους μεσογειακούς εταίρους. Ειδικότερα, τα στρατηγικά έγγραφα της ENP έθεσαν ένα εύρος από κίνητρα (*incentives*) με τη μορφή ενισχυμένης συνεργασίας, χρηματοδοτικής στήριξης και συμβατικών σχέσεων.

Το μέγεθος με το οποίο μετράται η αιρεσιμότητα είναι ο «βαθμός της δέσμευσης του εταίρου στις κοινές αρχές αλλά και στην ικανότητά του να εφαρμόσει αμοβαίως συμφωνούμενες προτεραιότητες». Οι κοινές αρχές περιλαμβάνουν τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το κράτος δικαίου και τη χρηστή διακυβέρνηση. Τα κριτήρια ένταξης της Κοπεγχάγης μοντελοποιήθηκαν ως τα κριτήρια μέτρησης της δέσμευσης ενώ θεσμοποιήθηκαν και κοινοί μηχανισμοί παρακολούθησης και αναφοράς (*reporting*). Η ΕΕ ανέπτυξε την ιδέα του προχωρημένου καθεστώτος, το οποίο επετεύχθη με το Μαρόκο το 2008 και την Ιορδανία το 2010 ενώ με την Τυνησία είναι υπό διαπραγμάτευση. Μόνο το Μαρόκο (2006- 2008) και η Ιορδανία (2006) επωφελήθηκαν από πρόσθετη αναπτυξιακή διεθνής βοήθεια. Τέλος, συνάγεται από τη μελέτη του συγκεκριμένου μέσου ότι είναι στενά συνδεδεμένο με το μέσο του πολιτικού διαλόγου (Van Hullen, 2015 : 67-72). Από τον παρακάτω πίνακα προκύπτει ότι το μέσο της διεθνής βοήθειας για εκδημοκρατισμό είναι το πιο συστηματοποιημένο από τα τρία μέσα, ότι η θετική αιρεσιμότητα θεσμοποιείται και αναπτύσσεται σταδιακά μετά το 2003 ενώ η χρήση της αρνητικής αιρεσιμότητας είναι εξαιρετικά σπάνια.

Πίνακας 2 Περιφερειακό πλαίσιο συνεργασίας για δημοκρατία και δικαιώματα στις ευρωμεσογειακές σχέσεις

	Conditionality		Political dialogue	Democracy assistance	
	Negative	Positive		Bottom-up	Top-down
1990					
1991				Pre-EIDHR	
1992					
1993					
1994					
1995	EMAA		EMAA	MDP	
1996	MEDA I				MEDA I
1997					
1998			<i>Association Councils</i>		
1999				EIDHR I	
2000	MEDA II				MEDA II
2001					
2002					
2003		ENP	<i>Sub-committees</i>		
2004					
2005		<i>Action Plans</i>		EIDHR II	
2006		<i>Democracy Facility</i>			
2007	ENPI	<i>Governance Facility</i>		EIDHR III	ENPI
2008		<i>Advanced Status</i>			
2009					
2010					

Figure 3.1 The regional framework for bilateral cooperation on democracy and human rights in Euro-Mediterranean relations

3.3.8 Συγκριτική μελέτη χορηγούμενης διεθνούς βοήθειας ΕΕ για εκδημοκρατισμό σε επτά χώρες της MENA 1990-2011

Στοχεύοντας στην πιο σαφή κατανόηση της διεθνούς βοήθειας της ΕΕ στη MENA, θα εστιάσουμε τη μελέτη μας στο μέσο της διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό σε επτά αραβικές χώρες κατά τη διάρκεια του 1990-2010 αλλά θα αναφερθούμε και στα άλλα δύο μέσα επειδή αποδεικνύουν τη δέσμευση των κρατών για περαιτέρω εκδημοκρατισμό.

Η κυβέρνηση της **Αλγερίας** επέλεξε τη συνεργασία με το μέσο της λήψης διεθνής βοήθειας για εκδημοκρατισμό ενώ αποδείχτηκε πολύ απρόθυμη για συνεργασία με τα

αλλά δύο μέσα. Το 2010 έλαβε 80 εκ. € για πρότζεκτ διεθνής βοήθειας για εκδ, γεγονός που την καθιστά αποδέκτη της πιο μεγάλης διεθνής βοήθειας από τους επτά εταίρους πριν την αραβική άνοιξη. Ωστόσο η συνεργασία με την κτπ και τους τοπικούς ΜΚΟ ήταν δύσκολη με αποτέλεσμα να εφαρμοστούν τα πρότζεκτ από διεθνείς ΜΚΟ. Οι περισσότεροι πόροι κατευθύνθηκαν σε capacity-building της αστυνομίας και του δικαστικού σώματος. Συνεπώς, οι αλλαγές δεν αφορούσαν το γνήσιο εκδημοκρατισμό.

Η κυβέρνηση της **Αιγύπτου**, στάθηκε απρόθυμη να εμπλακεί σε πολιτικό διάλογο και σε θετική αιρεσιμότητα και εστίασε στη συνεργασία για τη διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό, ωστόσο, τα σχέδια στην Αίγυπτο άγγιζαν περισσότερο ζητήματα δημ και αδ και επέτρεπαν την εμπλοκή της αιγυπτιακής κοινωνίας των πολιτών. Σημειωτέον είναι ότι η ΕΕ δεν κατήγγειλε τις σοβαρές καταπατήσεις δικαιωμάτων του καθεστώτος που ηγούνταν ο Μουμπάρακ.

Η **Ιορδανία** θεωρείται μία από τις πρωτοπόρους χώρες στην εφαρμογή της ατζέντας της ΕΕ επειδή το καθεστώς αποδείχτηκε πιο φιλελεύθερο πολιτικά σε διάφορα ζητήματα, όπως στην ώσμωση της τοπικής κοινωνίας των πολιτών και εξωτερικών δρώντων, στο σεβασμό της πολιτικής αιρεσιμότητας, στη συνεργασία με μορφές bottom-up και top-down. Σε απόλυτους αριθμούς έχει λάβει πιο μικρή διεθνής βοήθεια από τις άλλες χώρες, αλλά υπο το φως του μικρού πληθυσμού της προκύπτει ότι έλαβε σημαντική στήριξη. Έχει λάβει το προωθημένο καθεστώς της ΕΕ.

Το **Λίβανο** ανταποκρίθηκε και στα τρία μέσα αλλά η συνεργασία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί το ίδιο ποιοτική με την αντίστοιχη της Ιορδανίας.

Η συνεργασία για τη δημοκρατική προώθηση ανάμεσα στην ΕΕ και το **Μαρόκο** έθεσε τα περιφερειακά πρότυπα. Η εν λόγω χώρα θεωρείται πρότυπο εκδημοκρατισμού, δεδομένου ότι έλαβε τη μεγαλύτερη χρηματοδότηση, για τους ακόλουθους λόγους: ήταν ένας από τους εταίρους πρωτοπόρους που συνέβαλε στην ευρύτερη ανάπτυξη της ευρωμεσογειακής συνεργασίας στο ζήτημα της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ήταν από τις πρώτες χώρες που ανέλαβε πρωτοβουλίες στη διεθνής βοήθεια για εκδημοκρατισμό μέσω και των δύο καναλιών. Ο πολιτικός διάλογος άγγιξε και ευαίσθητα πολιτικά ζητήματα δημοκρατίας περισσότερο από κάθε άλλο εταίρο. Επίσης η ΕΕ έκανε χρήση της θετικής αιρεσιμότητας υποσχόμενη το προωθημένο

καθεστώς, σύμφωνα με το οποίο έλαβε πρόσθετη διεθνής βοήθεια. Ωστόσο, η κρατούσα άποψη των αναλυτών αναφέρει ότι η ΕΕ δεν αξιοποίησε το πλήρες δυναμικό της αιρεσιμότητας αυτής γιατί δεν το χρησιμοποίησε ανοιχτά ως διαπραγματευτικό όπλο ενώ επίσης δεν εκφράστηκε κριτικά απέναντι στο επίπεδο δημοκρατίας του Μαρόκου, εκτός από τις ανησυχίες που εξέφρασε για την ανθρωπιστική κατάσταση στη Δυτική Σαχάρα.

Η **Συρία** θεωρείται η πιο αναποτελεσματική συνεργασία αφού δεν πραγματοποίησε σχεδόν κανένα σχέδιο. Το συριακό καθεστώς αποδείχτηκε ότι ήταν εμπόδιο στην εφαρμογή της συνεργατικής προσέγγισης.

Τέλος, η **Τυνησία** ενώ τυπικά στήριξε τη συνεργασία, στην πράξη, το καθεστώς εμπόδισε την εφαρμογή της διεθνής βοήθειας εκδ και από τα δύο κανάλια.

Επομένως, η πιο πετυχημένη συνεργασία για δημοκρατική προώθηση θεωρείται με το Μαρόκο και την Ιορδανία, δεδομένου ότι ήταν η πιο ομαλή και συχνά πρωτοπόρος με νέες μορφές συνεργασίας ενώ η συνεργασία με την Αλγερία, την Αίγυπτο και το Λίβανο ήταν λιγότερο συνεκτική, πιο περιορισμένη και επιλεκτική, με την Τυνησία ήταν πάρα πολύ δύσκολη ενώ ανύπαρκτη με τη Συρία.

3.3.9 Απολογισμός της προσπάθειας της ΕΕ για εκδημοκρατισμό της MENA 1990-2011: Συμπεράσματα για τις επιτυχίες - αποτυχίες

Μέσα από την ανασκόπηση των μέσων που χρησιμοποιήθηκαν από την ΕΕ τις δεκαετίες 1990 - 2011 για την προώθηση του εκδημοκρατισμού εντός της MENA, όπως αυτά αναλύθηκαν παραπάνω, προκύπτει μία τάση της ΕΕ να εξελίσσει συνεχώς τα μέσα προώθησης και τις πολιτικές της, αυξάνοντας τα, τυποποιώντας τις διατάξεις και αναβαθμίζοντας τα πρότυπα. Παρακάτω παρατίθενται τα **πρώτα γενικά συμπεράσματα της διεθνής βοήθειας:**

1) η προσέγγιση της ΕΕ είναι ξεκάθαρα συνεργατική και για αυτό το λόγο επιδιώκει τις εταιρικές σχέσεις

2) συνολικά, σε απόλυτους αριθμούς, η χρηματοδότηση για τη δημ διεθνής βοήθεια αυξήθηκε σημαντικά με την πάροδο του χρόνου ενώ εφαρμόστηκαν σχέδια και μικρής κλίμακας με bottom-up προσέγγιση από τα μέσα 1990 αλλά και μεγάλης κλίμακας top-down σχέδια από το 2000. Μέσα από τη μελέτη τόσο του μέσου της διεθνής βοήθειας για εκδημοκρατισμό όσο και των άλλων δύο μέσων, του πολιτικού διαλόγου και της πολιτικής αιρεσιμότητας αποδεικνύεται γενικά μία περιφερειακή τάση για «περισσότερη και καλύτερη συνεργασία» με την πάροδο του χρόνου.

3) Εντούτοις, τα στοιχεία καταδεικνύουν μία σημαντική διαφοροποίηση στη χρηματοδότηση και στην ποιότητα συνεργασίας ανά χώρα, αποδεικνύοντας ότι με ορισμένες χώρες η συνεργασία ήταν πιο επιτυχημένη από άλλες. Επίσης, δεν επωφελήθηκαν όλες οι χώρες από το 1990 με διεθνής βοήθεια αλλά επικράτησαν επιλεκτικά κριτήρια του EIDHR που ωστόσο αμβλύθηκαν τα τελευταία έτη. Επομένως, παρατηρείται μία διαφοροποιημένη εφαρμογή των μέσων εκδημοκρατισμού. Το Μαρόκο και η Ιορδανία θεωρούνται πρωτοπόροι στην εφαρμογή των σχεδίων δημ διεθνής βοήθειας ενώ η Συρία η λιγότερο επωφελημένη.

4) Στην top-down προσέγγιση διοχετεύονται σημαντικά περισσότεροι πόροι από τη bottom-up προσέγγιση που υλοποιείται από το εργαλείο EIDHR. Αναφέρουμε το παράδειγμα του Μαρόκου που η ετήσια χρηματοδότηση μεταξύ 2003 -2006 του EIDHR αντιπροσώπευε μόνο το 2% της συνολικής χρηματοδότησης της ΕΕ στο Μαρόκο. Για το λόγο αυτό, η θετική δυναμική του εργαλείου αποδυναμώνεται από τα χαμηλά ποσοστά διεθνής βοήθειας παρά τη σημασία του δεδομένου ότι δύναται να παρακάμπτει τον έλεγχο των κυβέρνησεων εταίρων στη χρήση των πόρων.

5) Συνολικά παρατηρείται ότι, μολονότι τα τελευταία έτη αυξήθηκε η διεθνής βοήθεια που προσανατολίζεται στα πρότζεκτ εκδημοκρατισμού, αυτή παραμένει δυσανάλογα μικρή συγκρινόμενη με την υπόλοιπη αναπτυξιακή διεθνής βοήθεια (ODA), αντανακλώντας μειωμένο ενδιαφέρον της ΕΕ και των κρατών μελών της για την προώθηση της δημοκρατίας. Λόγου χάρι στο Μαρόκο, μόνο ποσοστό 4% από το εργαλείο ENPI αφορούσε πρότζεκτ δημοκρατίας και αδ (Youngs, 2008: neighbourhood).

Επιπρόσθετα, μέσα από τη μελέτη της Vera Van Hullen, καθηγήτριας διεθνών σχέσεων, προκύπτουν οι ακόλουθοι **παράγοντες επιτυχίας των πολιτικών της ΕΕ**:

1) Η θεσμική προσέγγιση της ΕΕ της συνεργασίας με τους εταίρους της επιβεβαιώνει την κανονιστική δύναμη της ΕΕ. Αποδεικνύεται ότι κάθε φορά που η ΕΕ θεσμοθετούσε ένα μέσο συνεργασίας οδηγούσε με καθοριστικό τρόπο σε περισσότερη συνεργασία με τις περισσότερες χώρες. Συνεπώς φαίνεται να οδηγεί σε επιτυχία η περιφερειακή ομοιομορφία και η «one size fits all» προσέγγιση, οι υψηλού βαθμού τυποποιημένες διατάξεις δεδομένου ότι δημιουργείται ένας ελάχιστος παρανομαστής συνεργασίας και κανόνων από τον οποίο οι εταίροι δεν μπορούν να υπαναχωρήσουν εύκολα (lock-in effect) (Van Hullen, 2015: 187). Ωστόσο, ο R. Youngs διαφωνεί με την «one size fits all» προσέγγιση και θεωρεί πιο κατάλληλη τη διαφοροποιημένη προσέγγιση.

2) Η έμφαση στο μέσο της διεθνούς βοήθειας για εκδημοκρατισμό, συγκριτικά με την αιρεσιμότητα, ήταν η πιο κατάλληλη μέθοδος για να εμπλέξει ενεργά τα αυταρχικά καθεστώτα της Μεσογείου στην εφαρμογή των μέτρων δεδομένου ότι είναι πιο «απολίτικη».

3) Το εργαλείο της δυνατότητας προσχώρησης στην ΕΕ ήταν το πιο πετυχημένο όπως αποδείχτηκε από την εμπειρία των ΑΚΕ. Σύμφωνα με εμπειρικές έρευνες «η δυνατότητα προσχώρησης σε έναν περιφερειακό οργανισμό μπορεί να οδηγήσει σε φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος (Pevenhouse, 2002: 515-516).

4) Σημαντικό επίσης συμπέρασμα που εξάγεται από την παραπάνω ανάλυση είναι ότι η διαφοροποίηση στην πρόοδο του εκδημοκρατισμού δεν οφειλόταν τόσο πολύ σε διαφορετικές στρατηγικές που ακολουθούσε η ΕΕ ανά χώρα αλλά στο διαφοροποιημένο βαθμό προθυμίας δέσμευσης των καθεστώτων στόχων, η οποία, ειδικά για τα αυταρχικά καθεστώτα, βρισκόταν σε εξάρτηση από τρεις παράγοντες που θεωρούνται και **εγχώριοι παράγοντες επιτυχίας για τη δημοκρατική προώθηση**. Ο πρώτος παράγοντας είναι ο σχετικά υψηλός βαθμός πολιτικής φιλελευθεροποίησης, ο δεύτερος, οι μέτριες επιδόσεις στο βαθμό εδραίωσης του κράτους και ο τρίτος, η μεγάλη εξάρτηση από την ΕΕ. Θα πρέπει να συντρέχουν και οι τρεις παραμέτροι ταυτόχρονα, αν και οι δύο πρώτοι επηρεάζουν κυρίως την επιλογή της στρατηγικής από τις απολυταρχίες για την ανάλυση του κόστους οφέλους της συνεργασίας με την ΕΕ. Η

εξάρτηση από την ΕΕ αποδεικνύει το βαθμό ευαλωτότητας του κράτους απέναντι στην ΕΕ, ωστόσο η εμπειρική ανάλυση κατέδειξε ότι στην περίπτωση των μεσογειακών χωρών παίζει δευτερεύοντα ρολο αφού τα κράτη δεν θα αντιμετώπιζαν ποτέ κυρώσεις υπό τη βάση της πολιτικής αιρεσιμότητας. Εν τέλει η συνεργασία των καθεστώτων αυτών εξαρτάται από τη συμβατότητα της ευρωπαϊκής ατζέντας με τις στρατηγικές επιβίωσης των καθεστώτων. Όπως είδαμε παραπάνω, στα δύο μεσογειακά καθεστάτα εταίροι που χαρακτηρίζονται από περισσότερη πολιτική φιλελευθεροποίηση και που τηρούν και τους άλλους δύο παράγοντες επιτυχίας, το Μαρόκο και η Ιορδανία, οι πολιτικές της ΕΕ είχε εμφανείς θετικές επιπτώσεις. Βέβαια το ερώτημα που εγείρεται είναι εάν τελικά πρόκειται για γνήσια επιτυχία σε περίπτωση που μία πολιτική εκδημοκρατισμού της ΕΕ συμπίπτει με τη στρατηγική επιβίωσης του αυταρχικού καθεστώτος εταίρου (Van Hullen, 2015: 188,189).

Οι μαζικές διαμαρτυρίες που έλαβαν χώρα στη MENA από τις αρχές του 2011 έφεραν την ελπίδα περισσότερης ελευθερίας και δημοκρατίας στον αραβικό κόσμο επειδή αμφισβήτησαν ευθέως τα αυταρχικά καθεστάτα που βρίσκονταν στην εξουσία. Ξεκινώντας από την Τυνησία, οι λαοί βγήκαν στους δρόμους για να εκφράσουν τα κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά αιτήματά τους. Στο τέλος μόνο δύο από τις επτά χώρες προχώρησαν σε μετάβαση, η Αίγυπτος και η Τυνησία ενώ μόνο η τελευταία φαίνεται να μεταβαίνει σε καθεστώς με δημοκρατικά χαρακτηριστικά το οποίο επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι το 2014 η Τυνησία ήταν η πρώτη αραβική χώρα που κέρδισε το καθεστώς ελευθερίας σύμφωνα με τα πρότυπα που θέτει το Freedom House. Πλην όμως, οι διαμαρτυρίες δεν επέφεραν τη δημοκρατική μετάβαση, τουλάχιστον όχι βραχυπρόθεσμα.

Από την εμπειρική μελέτη των συγκεκριμένων περιπτώσεων χωρών, **αποδεικνύεται η αποτυχία της ΕΕ να προωθήσει τη δημ αλλαγή στην περιοχή MENA.** Συγκεκριμένα, αυτό καθαυτό το γεγονός της μη μετάβασης από τα αυταρχικά σε πιο δημοκρατικά καθεστάτα, η αδυναμία προώθησης ακόμα και της πολιτικής φιλελευθεροποίησης αλλά και η αδυναμία επιρροής των δυνάμεων που ξεσηκώθηκαν μαζικά το 2011. Επίσης, οι προσπάθειες της ΕΕ έπαιξαν περιορισμένο ή ουδένα ρόλο στην έκβαση των γεγονότων. Έτσι, η ΕΕ κατηγορήθηκε για υποκρισία, ανικανότητα, αναποτελεσματικότητα αλλά και αντιπαραγωγική πολιτική από διάφορους συγγραφείς όπως τους van Hüllen 2014; Durac 2009; Durac Cavatorta 2009; Youngs 2009 (Van

Hullen, 2015: 184). Πλην όμως, ταυτόχρονα η αραβική άνοιξη ήταν μία αφύπνιση για την ΕΕ που βοήθησε στην κατανόηση και την αξιολόγηση των πολιτικών που εφαρμόστηκαν πριν το 2011. Μπορούμε να κάνουμε λόγο λοιπόν για **αποτυχία της πολιτικής της ΕΕ στη MENA** για τους κάτωθι λόγους:

1) **Οι εγχώριοι τρεις παράγοντες επιτυχίας που αναλύθηκαν παραπάνω είναι ταυτόχρονα και παράγοντες αποτυχίας.** Ο πιο ανοιχτός βαθμός πολιτικής φιλελευθεροποίησης κάποιων καθεστώτων της MENA, όπως του Μαρόκου, επέτρεψε κάποια ανοίγματα, με τη μορφή περιορισμένης φιλελευθεροποίησης της πολιτικής ζωής και τη διεξαγωγή εκλογών, αλλά δεν επέτρεψε την προώθηση της αυθεντικής δημοκρατικής αλλαγής διότι τα καθεστώτα αυτά δεν επιδεικνύουν γνήσιο ενδιαφέρον για εκδημοκρατισμό αλλά χρησιμοποιούν τα μέτρα ως μέρος της στρατηγικής επιβίωσής τους. Άλλο παράδειγμα είναι αυτό της Αλγερίας που επικεντρώθηκε σε σχέδια capacity-building της αστυνομίας και του δικαστικού σώματος και όχι σε προγράμματα γνήσιου εκδημοκρατισμού.

2) Η διεθνής βοήθεια της ΕΕ για εκδημοκρατισμό των χωρών MENA τη στιγμή που αυτά αμφισβητούνταν «από τα μέσα» **επέτρεψε την ενίσχυση και τη νομιμοποίηση των καθεστώτων.** Συνεπώς, η ΕΕ όχι μόνο δεν στάθηκε ο πολιτικός οδηγός για τη δημοκρατική αλλαγή αλλά επιπλέον, κατέστησε πιο ανθεκτικά τα καθεστώτα και διευκόλυνε την επιβίωσή τους, καθώς, τα καθεστώτα χρησιμοποίησαν τη διεθνή βοήθεια για να αποκτήσουν τους πόρους για την εγχώρια πολιτική επιβίωση με αποτέλεσμα τα καθεστώτα που καλύτερα συνεργάζονταν με την ΕΕ να καταφέρουν να επιβιώσουν και καλύτερα (Τσατσάνης, 2015: 133).

3) η **έλλειψη προοπτικής των μεσογειακών εταίρων να γίνουν μέλη της ΕΕ**, βασικό συστατικό επιτυχίας για τις χώρες της ΚΑΕ, στέρησε από την ΕΕ χρήσιμη και επαρκή πολιτική διαπραγματευτική δύναμη (leverage).

4) η **έλλειψη προσφοράς κινήτρων** καθώς η ΕΕ δεν προσέφερε κάποια σημαντική επιβράβευση πλην του προωθημένου καθεστώτος στο Μαρόκο και την Ιορδανία, το οποίο φαίνεται να λειτούργησε θετικά για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Επιπλέον είναι προβληματική και η παντελής **έλλειψη άσκησης πίεσης ή ακόμα και κριτικής** σε περιπτώσεις παραβίασης των αδ, όπως στην περίπτωση της Αιγύπτου υπό

Μουμπάρακ ή και στις εκλογές του 2007 στο Μαρόκο, στις οποίες ασκήθηκε έλεγχος από το καθεστώς για να αποφευχθεί η είσοδος του μετριοπαθούς ισλαμικού κόμματος PJD στην κυβέρνηση. Αντίθετα, το Μαρόκο, επιβραβεύθηκε με την πρώτη χορήγηση διεθνής βοήθειας από το εργαλείο Governance Facility με αυξημένη στρατιωτική συνεργασία για την ασφάλεια. Το παραπάνω επιχείρημα αποδεικνύει και τα όρια της συνεργατικής προσέγγισης (cooperative approach).

5) **τα όρια της συνεργατικής προσέγγισης με αυταρχικά καθεστώτα** δεδομένου ότι η περιοχή έχει αυταρχικά καθεστώτα και όχι μεταβατικά καθεστώτα ή νέες δημοκρατίες όπως οι χώρες της ΚΑΕ. Μολονότι η ΕΕ εστίαζε σε διακυβερνητική συνεργασία σε κοινά εφαρμοσμένα εργαλεία, τα καθεστώτα σε ισχύ αρνούσαν να παρέχουν πολιτικό χώρο και δυνατότητες για διάλογο για να εμπλέξουν τους δρώντες της κτπ ενώ το ποσό που απευθυνόταν στην κτπ ήταν περιθωριακό συγκρίνοντας με τα ποσά που προορίζονταν για την ενδυνάμωση της ικανότητας των κρατικών θεσμών.

6) αποδείχθηκε ότι η ΕΕ δεν είχε προωθήσει πρότζεκτ σε συνεργασία με τα «ακέφαλα» κινήματα των νέων που αποδείχθηκαν οι κύριοι δρώντες της αλλαγής (Van Hullen, 2015, 148). Επιπλέον, **απέτυχε να ενσωματώσει και άλλους κοινωνικούς εταίρους** που πιθανολογείται ότι θα έφερναν την πολιτική αλλαγή διότι δεν μπόρεσε να ξεπεράσει το στερεότυπο της συνεργασίας με ισλαμιστές, που, παρά ταύτα θεωρούνται η πιο δημοφιλής και αξιόπιστη αντιπολίτευση στις χώρες MENA (Youngs, 2010: 1-13).

7) αναδείχτηκαν τα όρια της προηγούμενης προσέγγισης «σταθερότητα έναντι εκδημοκρατισμού». Συγκεκριμένα, η ΕΕ, παγιδευμένη στο δίλημμα **εκδημοκρατισμός ή σταθεροποίηση**, προτεραιοποίησε τη σταθερότητα και τη διατήρηση της ασφάλειας της αλλά και τη συνεργασία σε άλλα ζητήματα όπως εμπόριο και μετανάστευση παραμελώντας το ζήτημα της συνεργασίας και της προώθησης μεταρρυθμίσεων (Van Hallen, 2015: 188). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Michelle Pace (2009), ο πρωταρχικός στόχος της ΕΕ είναι η σταθερότητα και η ευημερία ενώ η δημ είναι ένα εργαλείο και όχι σκοπός καθαυτός. Η προτεραιότητα δίνεται στη σταθερότητα μόνο στην πράξη γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τον διακηρυκτικό λόγο της ΕΕ για την προώθηση των δημοκρατικών αρχών. Κατ' επέκταση, τα εγγενή παράδοξα, η ως άνω

αντίφαση και εν τέλει η έλλειψη συνοχής στην πολιτική εκδημοκρατισμού της ΕΕ στην περιοχή αυτή τελικά αποδυναμώνει τη δύναμη της πειθούς της και μειώνει κάθε δυναμική για κανονιστική επίπτωση στην περιοχή (Pace, 2009: 39).

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των χωρών εταίρων της MENA με την καλύτερη επίδοση στον εκδημοκρατισμό. Το Μαρόκο, για την ΕΕ, διαδραματίζει ρόλο σταθεροποιητικού συμμάχου στην περιοχή αναφορικά με ζητήματα όπως το μεταναστευτικό με συμφωνίες επανεισδοχής αλλά και διαχείρισης συνόρων ενώ πρόσφατα πραγματοποιήθηκε η Διακυβερνητική Διάσκεψη για την υιοθέτηση του Παγκόσμιου Συμφώνου για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση στις 10-11 δεκέμβρη 2018 στο Μαρακές. Επίσης, το Μαρόκο είναι μοντέλο μετριοπάθειας για την περιοχή εξυπηρετώντας τα συμφέροντα των κρατών μελών της ΕΕ που ανησυχούν για την άνοδο του πολιτικού ισλάμ. Το Μαρόκο επιπρόσθετα συνδράμει την ΕΕ να διαφοροποιήσει τις ενεργειακές πηγές ανεφοδιασμού της αφού θεωρείται χώρα μετάβασης (transit) από την Αλγερία (Yougs, 2008 NEighbo). Κατόπιν των ανωτέρω, από φόβο αποσταθεροποίησης, η ΕΕ κατέληξε να παρέχει σιωπηρή στήριξη στην ημι - απολυταρχική μορφή συγκεκρωτική δημοκρατία – προσωπείο (façade) του Μαρόκου και στις αντιδημοκρατικές πρακτικές του παλατιού όπως την απουσία διαχωρισμού των εξουσιών, τον πολιτικό έλεγχο στην αντιπολίτευση.

Από την άλλη πλευρά, η Ιορδανία είναι μία μοναρχία που στηρίζεται επειδή είναι μετριοπαθής και αναλαμβάνει διαμεσολαβητικό ρόλο στην ισραηλινο παλαιστινιακή σύγκρουση αλλά και σε ζητήματα καταπολέμησης της τρομοκρατίας. Τελευταία είναι ένας σταθεροποιητικός σύμμαχος στην περιοχή και για την αναχαίτιση της μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη. Επομένως, μολονότι κάποιες ατομικές ελευθερίες βελτιώθηκαν, η ΕΕ δεν ασκεί κριτική για τον περιορισμό των εξουσιών των αντίβαρων εξουσίας (λ.χ. κοινοβούλιο, πολιτικά κόμματα) (Youngs neigh).

Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύεται ότι η δημοκρατική προώθηση δεν συγκαταλέγεται στις στρατηγικές προτεραιότητες της ΕΕ ενώ γίνεται φανερό η απαξίωση της ΕΕ ως σοβαρό εταίρο για την υποστήριξη της δημ και των αδ λόγω των διπλών στάνταρ (Youngs, Michou, 2012) και η έλλειψη σαφούς οράματος (Pace, 2009:).

8) Απουσία συναίνεσης για τη στρατηγική γύρω από την δημ προώθηση στην περιοχή διότι σημειώνεται έλλειψη συνεκτικότητας ανάμεσα στα συμφέροντα των κρατών μελών. Τελικά επικρατεί η λύση με τη λιγότερη αντίδραση από τα κρ μ της ΕΕ. Λόγου

χάρη δεν υπήρξε συναίνεση για ζητήματα όπως η ενδυνάμωση της κτπ, διότι τα βόρεια κράτη επιθυμούσαν την προώθηση της αυτενέργειας της αντίθετα με τα νότια κράτη της ΕΕ που εξέφραζαν φόβο για ενδυνάμωση τρομοκρατικών κοινοτήτων. Επίσης, τα βόρεια κράτη μέλη επιθυμούν την προσέγγιση των κινήτρων και της αιρεσιμότητας ενώ τα νότια κράτη μέλη αντιτίθενται στα παραπάνω διότι επιθυμούν τη σταθερότητα.

9) Χρηματοδοτικά η βοήθεια στην MENA ήταν πολύ περιορισμένη ενώ το βάρος των θεσμικών μέσων δινόταν στην οικονομική ανάπτυξη. Χαρακτηριστικό είναι ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1990 η βοήθεια για εκδημοκρατισμό αποτελούσε μόνο το 0,3% της συνολικής αναπτυξιακής βοήθειας που χορηγούνταν στην περιοχή ενώ 200 φορές περισσότερη ήταν η βοήθεια που κατευθυνόταν στην οικονομική αναδιάρθρωση (Youngs, 2002: μελέτη στο διεθνές σεμινάριο «The EU and Civil Society Development in North Africa», Rabat).

3.3.10 Αναθεώρηση θεσμικού πλαισίου της πολιτικής προώθησης εκδημοκρατισμού από την ΕΕ μετά την αραβική άνοιξη

Μέσω της Επιτροπής, το 2011, η ΕΕ παραδέχτηκε την αποτυχία της στην προώθηση της δημ και των αδ στις ευρωμεσογειακές σχέσεις, την εφαρμογή δύο standards και αρχών που δεν εφαρμόζουν με συνέπεια, υποσχόμενη θεμελιώδη αναθεώρηση της πολιτικής και της προσέγγισής της για τη δημοκρατική προώθηση και τα ανθρώπινα δικαιώματα και παραδεχόμενη τη λάθος εκτίμηση στην οποία είχε προβεί, στο πλαίσιο του διλήμματος εκδημοκρατισμός – σταθερότητα, δηλαδή ότι τα αυταρχικά καθεστώτα δύνανται να εγγυηθούν τη σταθερότητα στην περιοχή. Επίσης, η πρώτη απάντηση της ΕΕ, επικρίθηκε ως αδύναμη και αργή δίνοντας το μήνυμα ότι σε περιόδους κρίσης δεν αντιδράει ως διεθνής παράγοντας που καθορίζει εξελίξεις (Youngs, Michou, 2012).

Η αραβική άνοιξη συνέπεσε με την αναθεώρηση του θεσμικού πλαισίου του ENP που είχε ξεκινήσει από το 2010. Το 2011, εκπονήθηκε η νέα έννοια της εταιρικής σχέσης με τη Νότια Μεσόγειο «Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean» από την Επιτροπή και την Ύπατη Εκπρόσωπο και η οποία ενσωματώθηκε στη «new response to a changing neighbourhood» που συνιστά την αναθεώρηση της ENP και για τους νότιους και τους ανατολικούς γείτονες και υιθετεί την προσέγγιση της αμοιβαίας λογοδοσίας και αμοιβαίας δέσμευσης για σεβασμό

κοινών οικοιμενικών αξιών, διεθνή πρότυπα αδ, δημ και κράτος δικαίου. Εισηγάγε την έννοια «βαθιά δημοκρατία» («deep democracy») την οποία η ΕΕ προσεγγίζει ολιστικά καθώς εντάσσει τόσο τη βιώσιμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη με πολιτικές ενίσχυσης απασχόλησης, ελεύθερο εμπόριο, στήριξη θεσμών (institution building), διάλογο για μετανάστευση και άλλες εταιρικές σχέσεις.

Η αρχές της «διαφοροποίησης» και της αιρεσιμότητας είναι πλέον οι κατευθυντήριες αρχές για περαιτέρω αναπτυξη των διμερών σχέσεων. Μετά την αραβική άνοιξη, η ΕΕ έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στην πολιτική αιρεσιμότητα η οποία συνδεόταν πια με κάθε είδους συνεργασία στο πλαίσιο του ENP. Στο πλαίσιο αυτό, επιλέχθηκε η λογική «more for more» σχετικά με την πρόοδο των εταίρων της στην εφαρμογή πολιτικών μεταρρυθμίσεων και όχι η «less for less», όρος που αποφεύγεται από την ΕΕ. Βέβαια, όπως υποστηρίζει η Van Hallen, η προσέγγιση «more for more» υπονοεί την προσέγγιση «less for less» δεδομένου ότι είναι ένα είδος έμμεσης τιμωρίας για την έλλειψη προόδου. Το νέο πακέτο αιρεσιμότητας που θεσμοποίησε μέσω του ENP αποτελείται από τρία πεδία κινήτρων: πρώτον τα κίνητρα αυξημένης χρηματοδότησης, δεύτερον περισσότερη πρόσβαση στην αγορά με τη δημιουργία των ολοκληρωμένων χώρων ελεύθερου εμπορίου (Deep and Comprehensive Free Trade Areas -DCFTA-) και τρίτον μεγαλύτερη διευκόλυνση της κινητικότητας, της μετανάστευσης και ενίσχυση της ασφάλειας με εταιρικές σχέσεις κινητικότητας (Mobility Partnerships). Αναφορικά με τα κριτήρια αξιολόγησης με τα οποία η ΕΕ θα κρίνει την πρόοδο για την ενεργοποίηση της αιρεσιμότητας, συστηματοποίησε τα κύρια κριτήρια: ελεύθερες και δίκαιες εκλογές, ελευθερία συνάθροισης, έκφρασης, κράτος δικαίου, ανεξάρτητη δικαιοσύνη και δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, καταπολέμηση διαφθοράς, μεταρρύθμιση των δυνάμεων της ασφάλειας και επιβολής της τάξης (Van Hallen). Ωστόσο, δεν φαίνεται να υπάρχει πλήρης συναίνεση για τη νέα προσέγγιση «more for more» όσον αφορά την περίπτωση θεμελιωδών παραβιάσεων αδ επειδή ορισμένα κράτη θέλουν να προσεγγίζει την παραδοσιακή έννοια της αιρεσιμότητας less for less. Δηλωτική της νέας λογικής της ΕΕ είναι ένα non paper της Ύπατου Αστον προς τους Υπουργούς Εξωτερικών της ΕΕ του 2012 που τους επισημαίνει ότι, μολονότι τα «κράτη εταίροι δεν έχουν προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις δεν θα πρέπει να επωφελούνται μίας αυξημένης προσφοράς αλλά δεν θα πρέπει επίσης ούτε να επηρεάζονται αρνητικά στις σχέσεις τους με την ΕΕ», που είναι η πεμπουσία της θετικής αιρεσιμότητας. Η αρνητική

αιρεσιμότητα χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην περίπτωση της Συρίας (Youngs, Michou, 2012).

Μετά την αραβική άνοιξη, ενισχύθηκε και το EIDHR καθώς έλαβε πιο ενεργό ρόλο στην υποστήριξη των εγχώριων υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εστίασε στην ενισχυμένη στήριξη ακμαίων κοινωνιών των πολιτών λόγω του ειδικού ρόλου τους ως φορέων αλλαγής και προώθησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της δημοκρατίας. Δύο νέα στοιχεία είναι ότι δεν χρειάζεται η έγκριση των εθνικών κυβερνήσεων και δεύτερον ότι ενισχύεται η ικανότητα της ΕΕ να αντιδρά αμέσως σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης όπου θίγονται τα ανθρώπινα δικαιώματα εξαιτίας της ευελιξίας του σε όρους εφαρμοστικών διαδικασιών. Επίσης αυξήθηκαν οι πόροι του για την περίοδο 2014-2020 (Ανακοίνωση της Επιτροπής για τον Προϋπολογισμό για την Ευρώπη 2020 Δελτία Πολιτικής, Βρυξέλλες, 29.6.2011 διαθέσιμο σε: [http://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/628/COM\(2011\)%20500part2.pdf?sequence=2](http://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/628/COM(2011)%20500part2.pdf?sequence=2)).

Η ΕΕ επίσης υιοθέτησε ένα νέο πρόγραμμα, το SPRING, αφιερωμένο στις πολιτικές μεταβάσεις προϋπολογισμού 350 εκ. € που ξεκίνησε να λειτουργεί το 2011. Ωστόσο εκφράζονται ανησυχίες για την αλληλοεπικάλυψη του με μέσα θεματικά που έχουν ήδη εφαρμοστεί όπως το EIDHR. Επίσης η ΕΕ θέλοντας να ενισχύσει τη bottom-up διάσταση της δημ διεθνής βοήθειας δημιούργησε το Civil Society Facility, διαφορετικό θεματικό χρηματοδοτικό εργαλείο υπό το ENPI ενώ στήριξε τη θέσπιση ενός Ευρωπαϊκού Ταμείου για τη Δημοκρατία (European Endowment for Democracy) σαν ανεξάρτητη οργάνωση - δωρητή.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Γενικά

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να συμβάλλει στην κατανόηση του μέσου της διεθνούς διεθνής βοήθειας για εκδημοκρατισμό, να αναδειχθούν οι επιτυχίες και οι αποτυχίες της χρήσης του μέσου αυτού και, ει δυνατόν, να καταγραφούν προτάσεις αναθεώρησης για τις περιπτώσεις αποτυχιών. Τον παραπάνω σκοπό επιχειρήσαμε να

πετύχουμε, πρώτον, μέσα από μία ιστορική ανασκόπηση της έννοιας του εκδημοκρατισμού, όπως αυτή έχει καταγραφεί τη δεκαετία του 1990 από τους θεωρητικούς του εκδημοκρατισμού, δεύτερον, μέσα από τη μελέτη του θεωρητικού διαλόγου που αναζωπυρώθηκε σήμερα ανάμεσα στην αρνητική προσέγγιση των εξαναγκαστικών μέτρων που εκφράζονται με κυρώσεις και της θετικής προσέγγισης της διεθνής βοήθειας για εκδημοκρατισμό (democracy assistance) χωρίς αιρεσιμότητες και τρίτον, μέσα από το βασικό θεωρητικό διάλογο που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα στην πολιτική και την αναπτυξιακή προσέγγιση του εκδημοκρατισμού στην προσπάθεια να διεκδικήσουν οι πολιτικές εκδημοκρατισμού μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα. Κατόπιν, κρίθηκε αναγκαίο να εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στην ad hoc περίπτωση της διεθνής βοήθειας για εκδημοκρατισμό που χορηγεί η ΕΕ προς τους μεσογειακούς της εταίρους, καθώς τα γεγονότα της αραβικής άνοιξης του 2011 ανέδειξαν με τον πιο σαφή τρόπο τις επιτυχίες και τις αποτυχίες της εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ για εκδημοκρατισμό και εν τέλει οδήγησαν στην αναθεώρηση του θεσμικού πλαισίου της συνεργασίας με τους εταίρους της. Όπως ήδη ειπώθηκε ανωτέρω, επιλέχθηκε η ΕΕ, επειδή, μαζί με τα κράτη μέλη της, αποτελεί το σημαντικότερο χορηγό αναπτυξιακής διεθνής βοήθειας στον κόσμο και επομένως θεωρείται από την πλειοψηφία των αναλυτών ένας παγκόσμιος παράγοντας που θα μπορούσε να καθορίζει τις εξελίξεις του εκδημοκρατισμού δεδομένου ότι η αξιοπιστία της σαν υποστηρικτής των δημοκρατικών κανόνων και των αδ είναι αυξημένη σε σύγκριση με αυτή των ΗΠΑ (Youngs, 2010).

Η μελέτη της συνεργασίας της ΕΕ με τους μεσογειακούς εταίρους της στο πεδίο του εκδημοκρατισμού, μας βοήθησε να αντλήσουμε χρήσιμα συμπεράσματα, τα οποία σίγουρα δεν μπορούν να διεκδικήσουν γενική εφαρμογή σε όλες τις χώρες, ούτε σε όλους τους φορείς εκδημοκρατισμού, υπερεθνικούς, εθνικούς, κρατικούς και μη κρατικούς, εντούτοις, ανέδειξαν τάσεις και πρότυπα (Carothers, 2009 : 19) και τις βασικές προβληματικές και προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα ο κάθε χορηγός διεθνής βοήθειας εκδημοκρατισμού στο διεθνές σύστημα ανεξάρτητα από το γεωγραφικό πεδίο δράσης του και την πολιτική μορφή των καθεστώτων αποδεκτών της διεθνής βοήθειας, τις οποίες οφείλει να λάβει υπόψη του και να δώσει μία λύση.

Συμπεράσματα

Όπως αναφέραμε παραπάνω (υπό 3.3.9), το σύνολο των αναλυτών αλλά και η ίδια η Επιτροπή με ανακοίνωσή της το 2011, συντείνουν στην άποψη ότι η αραβική άνοιξη

ανέδειξε την **αποτυχία** της ΕΕ να συμβάλλει στην ευρύτερη πολιτική αλλαγή της περιοχής προς τον εκδημοκρατισμό. Εδώ θα συνοψίσουμε τους πιο σημαντικούς λόγους αποτυχίας:

- η έλλειψη πολιτικής βούλησης τόσο από τους θεσμούς όσο και από τα κράτη μέλη για στρατηγική προτεραιοποίηση της δημοκρατικής προώθησης έναντι άλλων γεωστρατηγικών στόχων της ΕΕ στην περιοχή όπως έναντι της περιφερειακής σταθερότητας, της ενεργειακής ασφάλειας, της διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος, της διαχείριση της ανόδου του πολιτικού ισλάμ, των ένοπλων συγκρούσεων
- το μειωμένο ενδιαφέρον της ΕΕ για το σκοπό της διεθνούς δημοκρατικής προώθησης αλλά και η έλλειψη σαφούς οράματος για την επίτευξη πλήρους εκδημοκρατισμού με αποτέλεσμα τον εγκλωβισμό στον ελάχιστο παρανομαστή της συνεργατικής προσέγγισης
- η έλλειψη προσφοράς ελκυστικών κινήτρων αντίθετα με τους εταίρους της ΑΚΕ
- η αδυναμία ενσωμάτωσης και ενίσχυσης των εταίρων της κοινωνίας των πολιτών που αποδείχτηκε ότι ήταν φορείς της πολιτικής αλλαγής προς τον εκδημοκρατισμό κατά την αραβική άνοιξη δηλαδή η ενίσχυση της top-down διεθνής βοήθειας σε βάρος της bottom-up

Προτάσεις

Συνεπώς, αντιστρέφοντας τους παράγοντες αυτούς αποτυχίας θα μπορούσαμε να προβούμε στις ακόλουθες **προτάσεις για μία επιτυχημένη χορήγηση διεθνούς διεθνής βοήθειας εκδημοκρατισμού** :

- Ενεργή κοινωνία των πολιτών που να επιτρέπει τη πρόσβαση όλων των κοινωνικών ομάδων στα κοινά
- Μεταμόρφωση του κράτους που να εκπροσωπεί και να λογοδοτεί (Grugel, 2002: 243)
- Παγκόσμια πίεση για εκδημοκρατισμό (βλ. ανωτέρω υπό 1.3. της παρούσας εργασίας τα τρία στοιχεία της ολιστικής προσέγγισης της Grugel για έναν πετυχημένο εκδημοκρατισμό)
- Να αποφασίσει η ΕΕ και τα άλλα κράτη δωρητές ποια απάντηση θα δώσει στο δίλημμα εκδημοκρατισμός ή σταθεροποίηση, καθώς, όπως είδαμε η αραβική άνοιξη αμφισβήτησε τη σταθερότητα της απολυταρχίας ενώ και οι ΗΠΑ από τη

δεκαετία του 1960 κάνουν χρήση του εργαλείου της διεθνούς βοήθειας εκδημοκρατισμού για να ελέγχουν πολιτικά τρίτα κράτη

- η θεσμική προσέγγιση της ΕΕ οδήγησε σε περισσότερη κανονιστική δύναμη και σε ένα ελάχιστο παρανομαστή συνεργασίας και κανόνων από τον οποίο οι εταίροι δεν μπορούν να υπαναχωρήσουν εύκολα (lock-in effect) αλλά και «περισσότερη και καλύτερη συνεργασία» με την πάροδο του χρόνου

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η άποψη του T. Carothers (2009:19) που ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει μία αξιωματική προσέγγιση, ως τη μοναδική ορθή που οδηγεί σε επιτυχημένη διεθνή βοήθεια για εκδημοκρατισμό, ούτε η πολιτική ούτε η αναπτυξιακή που να δύναται να αξιώνει ότι κατέχει τη μοναδική και απόλυτη αλήθεια ώστε να διεκδικεί αυτή μόνη την επιτυχία και την αποτυχία, αντίθετα η τελευταία εξαρτάται και από εξωτερικούς παράγοντες όπως το πλαίσιο της χώρας στην οποία εφαρμόζεται η διεθνής βοήθεια.

Σύγχρονες Προκλήσεις-περιορισμοί

Κατ' επέκταση, κρίνεται σκόπιμο να αναδειχθούν δύο **περιορισμοί – προκλήσεις** που μειώνουν τη δυναμική των χορηγών διεθνούς διεθνούς βοήθειας ως παράγοντες εκδημοκρατισμού και επομένως μειώνουν τις προοπτικές επιτυχίας που αναδύονται για το μέλλον της διεθνούς αναπτυξιακής διεθνούς βοήθειας στο πεδίο του εκδημοκρατισμού.

1) οι **σύγχρονες περίπλοκες προκλήσεις** που αναδύονται εν γένει στο διεθνές πεδίο εκδημοκρατισμού. Τα προγνωστικά δεν κρίνονται αισιόδοξα λόγω της διαμόρφωσης ενός διεθνούς συστήματος που θέτει σε σοβαρή αμφισβήτηση την εκπλήρωση του σκοπού του πλήρους εκδημοκρατισμού, δεδομένου ότι, όπως προειπώθηκε, στην εν λόγω εργασία υιοθετήσαμε τη θεωρία εκδημοκρατισμού της Grugel που ισοδυναμεί, εκτός από την πολιτική και με κοινωνικοοικονομική αλλαγή που συνεπάγεται τη μείωση των ανισοτήτων ώστε να επιτρέψει την κοινωνική ενσωμάτωση όλων των κοινωνικών ομάδων ακόμα και των μεταναστών προσφύγων και την ίση πρόσβαση τους στα κοινά (Grugel 2002). Εν προκειμένω, οι προκλήσεις συμπυκνώνονται ως ακόλουθως:

- η επέκταση της χρηματοοικονομικής κρίσης που οξύνει τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες ακόμα και μέσα στις δυτικές χώρες δωρητές της διεθνής βοήθειας και οδηγεί στην επικράτηση αντιδημοκρατικών πρακτικών αποκλεισμού κοινωνικών ομάδων και στην ανάδειξη νέων ακροδεξιών λαϊκίστικων μορφωμάτων, δεν επιτρέπει περαιτέρω διεύρυνση της ΕΕ, ούτε ανάπτυξη ρητορικής υπερ της χρηματοδοτικής στήριξης για εκδημοκρατισμό τρίτων χωρών
- μεταναστευτικό ζήτημα, το οποίο οι δυτικές χώρες αντιμετωπίζουν πλέον αποκλειστικά με την κατασταλτική λογική
- η ανάδυση της νέας τρομοκρατίας και η προτεραιότητα που δίνεται στον διακηρυχθέντα πόλεμο κατά της τρομοκρατίας
- νέοι γεωστρατηγικοί περιορισμοί κυρίως ενεργειακής φύσης
- νέες μορφές αυταρχισμού, έξυπνου αυταρχισμού και αδύναμων δημοκρατιών

Εστιάζοντας εκ νέου στην ΕΕ, η τελευταία απάντησε σε μία από τις παραπάνω προκλήσεις, δηλαδή στα νέα αυταρχικά καθεστώτα στη Μεσόγειο όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί μετά την αραβική άνοιξη και προέβη σε μεταρρυθμίσεις του θεσμικού πλαισίου της για τη διεθνή διεθνής βοήθεια στον εκδημοκρατισμό, οι οποίες όμως σύμφωνα με τους αναλυτές, δεν εμπεριέχουν μία θεμελιωδώς διαφορετική προσέγγιση για τη συνεργασία στις ευρωμεσογειακές σχέσεις. Τα προγράμματα που εκπονήθηκαν χαρακτηρίστηκαν περισσότερο από συνέχεια και εξέλιξη παρά από αλλαγή. Επίσης καθίσταται σαφές από την ανάλυση του νέου θεσμικού πλαισίου ότι η ΕΕ υιοθετεί πια ρητά και ενισχύει την αναπτυξιακή προσέγγιση όπου η δημοκρατία είναι μέρος της ευρύτερης ατζέντας κοινωνικοοικονομικής αλλαγής και της διακυβέρνησης ενώ τα δικαιώματα έχουν περισσότερη βαρύτητα στις πολιτικές παρά ο εκδημοκρατισμός αυτός καθαυτός. Το βασικό ερώτημα που αναδύεται για ακόμη μια φορά είναι κατά πόσο η αναπτυξιακή προσέγγιση οδηγεί σε ουσιαστική πολιτική αλλαγή. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο R. Youngs, η ΕΕ *περιορίστηκε σε ένα πιο προσεκτικό μείγμα κανόνων και πραγματικής πολιτικής (realpolitik) που σχετίζεται με επιδιώξεις διακυβέρνησης και όχι ιδεαλιστικής δημοκρατικής αλλαγής, μία πραγματικότητα που ονόμασε ιδεαλισμό «σε απόσταση» (idealism at bay), ένα μοντέλο που λειτουργεί στο ρυθμιστικό επίπεδο αλλά αμφισβητείται αν δύναται να οδηγήσει σε συστημική πολιτική αλλαγή* (Youngs, 2010:).

Επίσης, το νέο θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ δεν φαίνεται να φέρει λύσεις στις σύγχρονες παραπάνω προκλήσεις. Εν προκειμένω, υπαινίσσεται μία πιο αυστηρή εφαρμογή της

δημοκρατικής αιρεσιμότητας με την υπόσχεση πιο ελκυστικών και σαφών επιβραβεύσεων αλλά δεν συγκεκριμενοποιεί τον τρόπο που σκοπεύει να αντιμετωπίσει τη σύγκρουση με άλλους στόχους εξωτερικής πολιτικής κυρίως γεωστρατηγικής φύσεως για να μην κατηγορηθεί για ιμπεριαλισμό και αναξιοπιστία και να οδηγηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο σε αποτυχία. Επίσης η ενισχυμένη στήριξη των μη κρατικών φορέων θα πρέπει να γίνει αποδεκτή από τα αυταρχικά καθεστώτα που βρίσκονται στην εξουσία που παραμένουν και οι κύριοι εταίροι της ΕΕ στην εφαρμογή των πολιτικών της (Van Hullen, 2015:).

2) Ο δεύτερος περιορισμός - όριο της δράσης των διεθνών δρώντων εκδημοκρατισμού είναι οι **εγχώριοι παράγοντες εκδημοκρατισμού** των χωρών που δέχονται τη βοήθεια εκδημοκρατισμού. Ο T. Carothers αναφέρει ότι η αποτελεσματικότητα της προσπάθειας εκδημοκρατισμού εξαρτάται κυρίως από το πολιτικό - κοινωνικό πλαίσιο της συγκεκριμένης χώρας στην οποία εφαρμόζεται η διεθνής βοήθεια. Πλέον έχει καταστεί σαφές ότι η αλλαγή πρέπει να επέλθει από το εσωτερικό των κρατών και ειδικότερα να είναι προσαρμοσμένη στο τοπικό πλαίσιο. Ο Youngs αμαφέρει ότι η επιρροή του διεθνούς παράγοντα στην πλειοψηφία των κρατών είναι ένας δευτερεύον παράγοντας (Youngs, 2010: 1-13). Η Grugel αναφέρει ότι για την επιτυχία απαιτείται *«σημαντική υποστήριξη από τις εγχώριες ελίτ και δρώντες της κτπ και ένα σχετικά αποτελεσματικό κράτος. Η εξωτερική στήριξη, όσο γενναιόδωρη και αν είναι, δεν μπορεί να προσφέρει αυτή την εσωτερική προϋπόθεση εάν απουσιάζει. Επίσης, ο εκδημοκρατισμός δεν είναι υπόθεση μόνο μίας θεσμικής μεταρρύθμισης αλλά μια περίπλοκη διαδικασία μεταμόρφωσης που απαιτεί κοινωνικοοικονομική αλλαγή, πολιτισμική στροφή και αναδιανομή της εξουσίας. Οι πολιτικές προώθησης της δημοκρατίας είναι χρήσιμες μόνο όπου υφίστανται ήδη εγχώρια θεμέλια και έχουν υιοθετηθεί πολιτικές υπερ της δημοκρατίας. Είναι μη ρεαλιστικό να μεταμορφωθούν καλά εμπεδωμένες αυταρχικές πρακτικές βραχυχρόνια* (Grugel, 2002 :135, 136).

Σε κάθε περίπτωση, κρίνεται επιτακτική η ανάγκη, η ΕΕ και κάθε χορηγός διεθνής βοήθειας εκδημοκρατισμού, να δώσει τη δική του απάντηση για το ρόλο του στο νέο περίπλοκο διεθνές πλαίσιο, δεδομένου ότι, η διαφαινόμενη απροθυμία της ΕΕ να ενισχύσει ουσιαστικά την ατζέντα της δημοκρατικής προώθησης, προβάλλοντας τις κοινές της δημοκρατικές αξίες ως ταυτότητα, της στερεί μία βάση νομιμοποίησης τόσο εξωτερικά όσο και στο εσωτερικό της ακροατήριο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Επιστημονικά Βιβλία

- Grugel J., (2002), « Democratization – A critical Introduction », Palgrave MacMillan, New York
- Van Hullen V., (2015), « EU Democracy Promotion and the arab spring International Cooperation and Authoritarianism », Governance and Limited Statehood, Palgrave MacMillan
- Youngs R. (2010), « The European Union and democracy promotion : a critical global assessment », διαθέσιμο σε: Google Scholar
- Youngs R., Michou H. (2012) Study « EU action to strengthen respect for human rights and democracy in the process of political changes in the MENA », Directorate B General for external Policies of the Union
- Youngs R., (2001), « The European Union and the Promotion of Democracy : Europe’s mediterranean and asian policies », Oxford University Press, διαθέσιμο σε: https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=4wDjy2O2oP4C&oi=fnd&pg=PR11&dq=Youngs+Richard+The+European+Union+and+the+Promotion+of+Democracy&ots=FomADYMc&sig=Tt7AMF2A67bVTvRZ4dwfbQXeGrY&redir_esc=y#v=onepage&q=Youngs%20Richard%20The%20European%20Union%20and%20the%20Promotion%20of%20Democracy&f=false
- Τσατσάνης, Μ. (2015). Τα κύματα των θεωριών εκδημοκρατισμού και τα αραβικά καθεστώτα: Μεταξύ μεταβασιολογίας και αραβικού εξαιρετισμού. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 29, 127-150. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/sas.872>).

Δοκίμια

- Snyder J., Mansfield E., (1995), « Democratization and War », Δοκίμιο, Διαθέσιμο σε: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/1995-05-01/democratization-and-war->

Μεταπτυχιακές Εργασίες

-Σκλάβος Σπ., (2014) «Δημοκρατική Ειρήνη Μύθος ή Πραγματικότητα», Διπλωματική Εργασία στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στις Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές, Πειραιάς, διαθέσιμο σε file:///C:/Users/Bastionaute/Downloads/Sklavos_Spyridon.pdf

Μελέτες

-José Luis ROCHA, « Démocratisation, Développement et Mondialisation (Défis et réponses pour les pays au Sud Afrique PALOP : Développement et mondialisation » Séminaire - Université Libre de Bruxelles - 1-2 mars 2004, διαθέσιμο σε : <http://www.amigos-de-mocambique.org/sem/PALOP-Rocha.pdf>).

-Youngs R., (2002): paper στο διεθνές σεμινάριο « The EU and Civil Society Development in North Africa » 6 Απριλίου 2002, Rabat, διαθέσιμο σε: <https://www.liverpool.ac.uk/media/livacuk/ewc/docs/Youngs2002.pdf>

Επιστημονικά άρθρα

- Carothers T., (2009), «Democracy Assistance: political vs developmental ?», Journal of Democracy, Volume 20, Number 1, σελ. 5-19

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>

-Carothers T., The end of the transition paradigm, Journal of Democracy, Vol.13, Number 1, 2002, διαθέσιμο σε: Project MUSE, Scholarly journals online, 1-21

-Knack S., (2004), « Does foreign aid promote democracy ? », International Studies Quarterly, 48 (1), 251-266

-Pace M. (2009), « Paradoxes and contradictions in EU democratic promotion in the Mediterranean : the limits of EU normative power », Democratization, Vol 16 (1) : 39-58

-Pevenhouse (2002): Jon C. Democracy from the outside-in ?international Organizations and democratization, International Organization, Vol.56, No 3 (2002), pp.515-549

Ιστοσελίδες

-Ευρωπαϊκή Ένωση, Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ), διαθέσιμη σε: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/foreign_security_policy.html?locale=el

- Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας, διαθέσιμη σε: https://europa.eu/european-union/topics/foreign-security-policy_el

Εκθέσεις

Ετήσια Έκθεση « Freedom in the World 2018 - Democracy in crisis » (2018), ΜΚΟ Freedom House, διαθέσιμη σε: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΣΔΔΑ)

Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος

τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479

www.ekdd.gr